

Adnan Jahić
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
adnan.jahic@yahoo.com

KAKO JE TUZLA DOČEKALA STVARANJE KRALJEVSTVA SRBA, HRVATA I SLOVENACA

Apstrakt: Ovaj rad govori o zbivanjima u Tuzli u novembru i decembru 1918. godine, uoči i nakon nastanka Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Autor opisuje kako su pojedine skupine i zajednice kao i javne ličnosti i obični ljudi reagirali na novonastalo stanje nakon nestanka austrougarske vlasti i formiranja jugoslavenske države, na koji način se odvijala osjetljiva komunikacija između različitih razina vlasti na prostoru Tuzle i njene okoline u danima interregnuma te u kojoj mjeri su duhovi bliske prošlosti utjecali na stavove i ponašanje ljudi u vremenu velikih promjena i novih mogućnosti.

Ključne riječi: Tuzla, Bosna i Hercegovina, Narodno vijeće SHS, srpska vojska, Narodna garda, Narodna vojska, Općinsko vijeće, politika, pravda, kazna, sigurnost, tolerancija.

Abstract: This article tells about the events in Tuzla in November and December 1918, before and after the formation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The author describes how certain groups and communities as well as public figures and ordinary people reacted to the new situation after the disappearance of the Austro-Hungarian rule and the establishment of the Yugoslav state, in which way the sensitive communication between different levels of government in the area of Tuzla and its surroundings took place in the days of the interregnum and to what extent the ghosts of the recent past influenced the attitudes and behaviour of people in a time of great change and new opportunities.

Keywords: Tuzla, Bosnia and Herzegovina, The National Council of SHS, the Serbian Army, the National Guard, the National Army, the Municipal Council, policy, security, ceremonies, tolerance.

Uvod

Premda je lokalnu historiju teško, bezmalo nemoguće, dislocirati iz šireg konteksta historijskih zbivanja, veliko zanimanje za teme iz lokalne historije, svojstveno kako profesionalnim historičarima tako i historičarima amaterima, svjedoči kako je studij lokalne historije, naročito u razvijenim historiografijama, dobio svoje puno metodološko i predmetno utemeljenje. Bogata historiografska produkcija to plastično potvrđuje, ali i rastuća svijest državnih vlasti i komunalnih struktura o značaju prikupljanja, konzerviranja i obrade podataka o vlastitoj prošlosti i naslijeđu. Tako je Država New York dva puta, 1919. i 1947. godine, donijela zakon koji je ovlašćivao sve zajednice s populacijom većom od 400 stanovnika, kao i sve okruge, da imenuju lokalnog historičara koji će prikupljati i čuvati njihovu historiju. Zanos lokalnom historijom se manifestirao na različite načine, od nove javne afirmacije arhiva i muzeja do utjecaja na polju urbanog planiranja i fizičkog izgleda zajednice.

Profesor historije na Western Illinois University Victor Hicken svojedobno je pisao o izraženoj važnosti izučavanja lokalne historije za bolje dokumentiranje podloge na kojoj nastaje nacionalna historija i cjelovitije razumijevanje historijskih procesa na razini kultura, naroda i država. U tom smislu lokalni historičar posigurno nema samo odgovornost na polju istraživanja faza širih obrazaca prošlosti, nego i u oblasti analize i razumijevanja sporog otkrivanja sadašnjosti.¹ Kada je riječ o mogućim predmetnim usmjerenjima, među obiljem tema koje se nude kao primamljivi predmeti istraživanja dominantnim se čine, dakako, teme iz socijalne historije, uključujući one koje se odnose na posebne društvene skupine – etničke grupe, zajednice, žene, porodicu. Ali svaka od tih tema otvara provaliju podtema i potpitanja, kako se vidi iz popisa kojeg je

¹ Victor Hicken, *The Continuing Significance of Local History*, *Library Trends*, State and Local History in Libraries, vol. 13, no. 2, University of Illinois, Urbana 1964, 161.

ponudila ugledna američka historičarka Carol Kammen. Ona je navela demografiju lokaliteta, načine donošenja odluka, porodični život i kulturu te natjecanje zajednica i komunalni aktivizam kao predmetne okvire za konkretna istraživačka usmjerenja koja čine jasnijim ponašanje lokalnih zajednica, utjecaj porodice na zajednicu, načine stvaranja komunalnog identiteta, funkcioniranje gradova u regionalnom kontekstu i druga zanimljiva pitanja lokalne historije jednog podneblja.²

Lokalna historija u okvirima bosanskohercegovačke i jugoslavenske historiografije bila je uglavnom predmetno određena prioritetima historijske nauke u bivšoj socijalističkoj državi, a njena saznanja, poticajem vladajuće partije, nerijetko stavljana u utilitarni kontekst njegovanja važećih vrijednosnih paradigmi na mikrorazini. Zato se i dešavalo da se s vremenom izoštravala pažnja prema prošlosti pojedinih lokalnih zajednica, ali su tematski zahvati ostali omeđeni faktografijom u funkciji rekonstrukcije glavnih tokova radničkog pokreta i revolucije, a interpretacija nerijetko na razini afirmacije apriorno prepoznatih simbola progresa u mraku nasilja, reakcije, lutanja i zabluda. Jedan srbijanski historičar opisao je ovu predmetno-naučnu limitiranost kao "stručnu skučenost koja nije u stanju da se udalji od partijskog i političkog i posmatra totalitet života u prošlosti".³ Ako je u pitanju, primjerice, lokalna historija u godinama Drugog svjetskog rata, ne vide se – ni grad, ni njegovi žitelji, ni vrijeme, ni prostor, ni procesi koji događajima daju smisao. Samo sjene zbivanja i likova koji utječu na prošlost jednog prostora. Ratovi u Bosni i Hercegovini u XX stoljeću tematizirani su ponajprije kroz prizmu njihove vojno-političke događajnosti, njihovih pravnih, političkih, demografskih i viktimoloških ishodišta,

² Carol Kammen, In Search of Common Threads, unutar: *The Pursuit of Local History – Readings on Theory and Practice*, edited by Carol Kammen, AltaMira Press, Walnut Creek, CA 1996, 14–15.

³ Ljubodrag Dimić, Rat i istoriografija, unutar: *The Shared History – The Second World War and National Question in ex-Yugoslavia*, Sevilja/Novi Sad 2008, 110.

ali nam dosadašnja naučna istraživanja nimalo nisu približila život ljudi u ratnim uslovima, njihovu svakodnevicu, izazove, strahove i nadanja, naročito tragove koje rat ostavlja u sferi mišljenja, poimanja drugog i međuljudskih odnosa na razini porodice, susjedstva i društva. Posebno je pitanje oblikovanje kolektivnog aktivizma te njegovo odsustvo i prisustvo u pojedinim sredinama, sa odsudnim posljedicama po opstanak pojedinih zajednica u selima i gradovima. Tipični primjeri za analizu su Koraj i Teočak. U Koraju, sa 94,8 % muslimanskog stanovništva prema popisu iz 1991. godine, Bošnjaci su denuncirali Bošnjake koji su nabavljali oružje i spremali se za odbranu. U Teočaku, umjesto kapitulacije, kapetan Hajro Mešić je tražio od srpske paravojske da mu se pokori i preda ilegalno naoružanje.⁴ Postavlja se pitanje: koji faktori su utjecali na borbenu svijest u pojedinim sredinama uslovljavajući kontinuitet otpora u jednim a defetizma i kapitulantstva u drugim? Svakako da bi saznanja lokalne historije u ovoj oblasti bila dragocjena za historijsku komparaciju i sintezu koja ne bi samo pomogla u rasvjetljavanju nekih bitnih fenomena i aspekata bosanskohercegovačke ratne historije XX stoljeća, već bi mogla biti i svojevrsna opomena i putokaz u strategijskim uvidima dolazećih generacija.

U ovom radu namjera mi je bila ispitati i sagledati: šta se dešavalo u Tuzli u novembru i decembru 1918. godine, uoči i nakon nastanka Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, kako su pojedine skupine i zajednice kao i javne ličnosti i obični ljudi reagirali na novonastalo stanje nakon nestanka austrougarske vlasti, na koji način se odvijala osjetljiva komunikacija između različitih razina vlasti na prostoru Tuzle i njene okoline u danima interregnuma, u kojoj mjeri su duhovi bliske prošlosti utjecali na ponašanje ljudi u vremenu promjena i novih mogućnosti, kao i druga zanimljiva

⁴ Faksimil pisma Kapetana Hajre četničkom komandantu od 9. augusta 1992. godine. Unutar: Omer Nakičević, Ibrahim Nakičević, *Teočak kroz protok vremena*, Teočak 2009, 215.

pitanja i detalje koji upotpunjuju sliku o životu Tuzle u napetim trenucima stvaranja prve jugoslavenske države. Dakako, predmetni opseg istraživanja i dubina ostvarenih uvida bili su uslovljeni profilom i karakterom dostupne dokumentacije, koja tek fragmentarno oslikava slojevitosti raspoloženja i reakcije najširih slojeva stanovništva na stanje i prilike u doba "prevrata", kao i obrasce ponašanja grupa i pojedinaca u turbulentnom vremenu radosti, nade, zebnje i iščekivanja.

Istraživanje poslijeratnih zbivanja u Tuzli je važno i obzirom na ulogu koju je dio tuzlanske inteligencije i omladine, uglavnom srpske narodnosti, imao u kretanjima koja su vodila Sarajevskom atentatu, u smislu djelovanja Tajne đачke organizacije koju su činili učenici viših razreda Gimnazije u Tuzli, nadahnuti idejom "narodnog oslobođenja" i uključeni u revolucionarnu nacionalističku mrežu s ciljem rušenja austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini. Tuzlansku Gimnaziju su pohađali kao redovni učenici kasniji zavjerenici u Sarajevskom atentatu: Vaso Čubrilović, Gavrilo Princip i Trifko Grabež, a jedan od pokretača Organizacije bio je Veljko Čubrilović, koji je početkom februara 1915. obješen u Sarajevu zbog učešća u atentatu. Tuzlanska organizacija je smatrana jednom od najživljih jugoslavenskih omladinskih organizacija u Bosni.⁵ Sa druge strane, proaustrijsko raspoloženje i lojalnost vlastima glavnine bošnjačke i hrvatske političke i vjerske elite Tuzle, u vremenu uoči atentata i nakon njega, bili su neupitni i nisu se mijenjali sve do samog raspada Austro-Ugarske monarhije i završetka Prvog svjetskog rata. Hoće li i, ako hoće, u kojoj mjeri ovi kontrasti i razlike imati odraza na političko-društvene tokove u Tuzli nakon prestanka austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini?

⁵ Niko Bartulović, *Od revolucionarne omladine do Orjune. Istorijat jugoslovenskog omladinskog pokreta*, Knjige Orjune, Split 1925, 56.

Ulazak srpske vojske u Tuzlu

Tri dana nakon što je u Zagrebu proglašena provizorna Država Slovenaca, Hrvata i Srba (SHS), u Sarajevu je 1. novembra 1918. godine general Stjepan baron Sarkotić odstupio sa položaja zemaljskog poglavara Bosne i Hercegovine i predao vlast u ruke Glavnom odboru Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu. Dva dana kasnije formirana je Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu na čelu sa Atanasijem Šolom, "koji je u vladu ušao direktno iz travničkog zatvora".⁶ Novoformirani organi vlasti – Glavni odbor Narodnog vijeća SHS i Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu – imali su osnovni zadatak očuvati javni red i mir i izbjeći sukobe bilo koje vrste "koji bi utirali put dubljim društvenim promjenama".⁷ Pošto su bili svjesni da provizorna bosanska vojska u vidu Narodne garde, blago kazano, ne može ostvariti navedene ciljeve, prvi ljudi Glavnog odbora Narodnog vijeća vrlo brzo su odlučili stupiti u vezu sa srpskom vojskom u istočnom susjedstvu i pozvati je da se ona prihvati odgovornog posla zaštite javnog reda i mira u Bosni i Hercegovini.⁸ U tu svrhu je upućena prema Višegradu posebna tročlana delegacija Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu,⁹ o čijoj misiji je jedan njen član, dr. Milan Jojkić,

⁶ Bogdan Krizman, *Bosna i Hercegovina i jugoslovensko pitanje u 1918. godini, Prilozi*, Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, br. 4, Sarajevo 1968, 121.

⁷ Nusret Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918-1925.*, Sarajevo 1991, 15.

⁸ U Zapisniku sa sjednice Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS od 3. 11. 1918. godine odluci o pozivu srpskoj vojsci da dođe u Bosnu i Hercegovinu dat je neutralniji prizvuk u smislu neophodnosti da čim prije jedan dio "antantne vojske" dođe u Sarajevo s ciljem održavanja reda i mira. Pogledati: Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Fond: Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba (dalje: NV SHS), HR-HDA-124-3-1-87, Zapisnici i zaključci sjednica Glavnog odbora NV za BiH, 11 (223).

⁹ Glavni odbor je riješio da članovi Narodnog vijeća dr. Milan Jojkić, Vjekoslav Jelavić i Hamid Svrzo idu "kao parlamenteri" do najbliže komande pobjedničke vojne sile i da je zamole da "barem jedan bataljon" njenih vojnika dođe u Sarajevo. (HDA, NV SHS, HR-HDA-124-3-1-87, 11 [223]).

ostavio zanimljivo svjedočanstvo. U njemu je opisao glavni događaj – susret i razgovor sa komandantom II armije vojvodom Stepom Stepanovićem, u Vardištu, na potezu od Višegrada do Užica, u poslijepodnevnim satima 5. novembra 1918. godine. Delegacija Narodnog vijeća izvijestila je vojvodu u glavnim crtama o instituciji i organizaciji Narodnog vijeća SHS u jugoslavenskim zemljama, predstavljajući Bosnu i Hercegovinu kao potpuno samostalnu i nezavisnu državu u odnosu na Državu SHS i Narodno vijeće SHS u Zagrebu. Zamolila je vojvodu Stepu da srpska vojska odmah stupi na teritoriju Bosne, naročito Sarajeva, i da osigura svim građanima bez razlike vjere slobodu te ličnu i imovinsku sigurnost. Kada je riječ o javnoj sigurnosti, delegacija je predstavila vojvodi kako u Bosni nema velike opasnosti od strane samog stanovništva, "jer je narod zreo i disciplinovan", već da glavna opasnost prijeti "od raspojasanih četa bivše austrijske vojske, koja se u potpunom neredu i anarhiji valja kroz jugoslavenske zemlje pa i kroz Bosnu i Hercegovinu". Vojvoda je odgovorio da je sretan što može kao srpski vojnik "priteći u pomoć braći u Bosni i Hercegovini". Naglasio je da Srbija teži ujedinjenju svih Slovenaca, Hrvata i Srba nemajući nikakvih težnji niti pretenzija za bilo kakvom hegemonijom.¹⁰ Prvi odred srpske vojske ušao je u Sarajevo 6. novembra 1918. godine i bio pozdravljen od strane spontano okupljene mase građana koji su srpske vojnike dočekali kao oslobodioc.¹¹

Sačuvani izvori uglavnom donose plošne opise narodnog raspoloženja u danima zamjene austrougarske uprave vlašću Glavnog odbora Narodnog vijeća i Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu. Teško je reći da li je i u kojoj mjeri šire bosansko stanovništvo, naročito katoličko i muslimansko, koje je podnijelo goleme žrtve u borbi za ratna stremljenja Habsburške monarhije,

¹⁰ Milan Jojkić, *U susret srpskoj vojsci. Doživljaji u tri dana*, Sarajevo 1918, 30–32.

¹¹ Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada*, Sarajevo 2006, 157.

dijelilo entuzijazam građana različitih vjeroispovijesti koji su demonstrirali oduševljenje i privrženost novim vlastima i srpskoj vojsci po njenom ulasku u bosanskohercegovačke gradove u novembru 1918. godine. Ako je suditi po riječima Šerifa Arnautovića, koji je 12. novembra 1918. godine posjetio komandanta srpske vojske u Sarajevu pukovnika Milana Nedića, među Muslimanima Bosne i Hercegovine bilo je "spočetka" neizvjesnosti i strahovanja kako će srpska vojska postupati sa muslimanskim stanovništvom, ali su danas, dodao je, "i on i Muslimani" sretni što su se uvjerali da je srpska vojska "došla bratski bez namjere ma kakve osvete".¹² Dakako, ovu i slične optimistične izjave valja gledati i u kontekstu prilagodbe elitnih krugova bosanskog društva novoj vojno-političkoj realnosti nakon nestanka austrougarske vlasti, u čemu nisu zaostajali ni prvaci koji su najduže istrajavali na poziciji u prilog očuvanja Dvojne monarhije, a protiv južnoslavenskog državnog i narodnog ujedinjenja.¹³

¹² Prema: Muslimani i Hrvati kod pukovnika M. Nedića, *Narodno jedinstvo*, I/1918, br. 11, 1. Vidjeti također: Preokret kod Muslimana, *Narodno jedinstvo*, I/1918, br. 18, 1.

¹³ "S bratskim pozdravom i odličnim štovanjem" obratio se "Središnji odbor Stranke prava za B. i H." iz Sarajeva 25. 10. 1918. godine Središnjem odboru Narodnog vijeća SHS u Zagrebu dopisom u kojem je stajalo: "Stranka je prava za B. i H., uvažujući prilike, u kojima živi hrvatski narod i svjesna velikog i odlučnog momenta, zaključila, da će sa svim strankama poraditi zajednički oko slobode i nezavisnosti našega naroda." Naglašena je želja za stupanjem u Narodno vijeće "da možemo zajednički s drugima poraditi na velikom započetom djelu". Dopis su potpisali: vrhbosanski nadbiskup dr. Josip Stadler, njegov saradnik Josip pl. Vancaš i odvjetnik dr. Srećko Derenčić. Vidjeti: HDA, NV SHS, HR-HDA-124-3-1-164, Stranka prava BiH javlja da želi ući u NV, 453 Praes. Glavni odbor Narodnog vijeća u Sarajevu nije bio uvjeren u privrženost prvaka Stranke prava za BiH – tokom rata eksponiranih pobornika rješavanja jugoslavenskog pitanja u velikohrvatskom smislu – programskim načelima i ciljevima NV SHS. Na svojoj sjednici od 29. 10. 1918. ovlastio je dr. Jozu Sunarića da usmeno saopći potpisnicima izjave "predstavnik grupe oko Hrvatskog dnevnika" da se iz njihove izjave ne vidi jasno da oni u cijelosti primaju program Narodnog vijeća. (HDA, NV SHS, HR-HDA-124-3-1-87, 4 [215]). Ipak, nekoliko dana kasnije, 12. 11. 1918. godine, dr. Stadler je uputio proglas svećenstvu Vrhbosanske nadbiskupije u kojem je nedvojbeno ukazao na važnost podrške Narodnom vijeću SHS kao

O dolasku srpske vojske u Sarajevo i druge bosanskohercegovačke gradove pisalo se u duhu zanosa usljed propasti starog poretka i uspostave nove vlasti – iščekujući formiranje države za koju se vjerovalo da će narodu donijeti slobodu, jednakost i napredak. U Tuzlu su srpski vojnici kročili 14. novembra 1918. godine u 15.00 sati. Prispio je, kako je *Narodnom jedinstvu* dojavio gradski kotarski predstojnik, jedan odred srpske vojske koji se sastojao od pet oficira i 175 vojnika.¹⁴ Dočekali su ih članovi Narodnog vijeća, predstavnici gradske i kotarske vlasti, vjerski zvaničnici "i velika množina svijeta svih slojeva i vjeroispovijesti".¹⁵ Lokalni izvjestitelj je dočarao atmosferu u gradu pred najavljeni dolazak. I pored "neobično bljuzgava zimskog vremena" gomile svijeta su vrvile okićene cvijećem i narodnim trobojkama. Sipi dosadna susnježica, ali masa ne prestaje pjevati "opojnu pjesmu slobode", dok u kućama žene i djevojke spremaju jelo i piće i pletu vijence za doček "heroja i osvetnika". Spravljena

zakonitoj vlasti u Bosni i Hercegovini, ističući da je dužnost katoličkih svećenika pokoravati se njegovim naredbama i podupirati ga u njegovoj teškoj zadaći očuvanja reda i mira "do konačnoga uređenja naše države". Pogledati: Nadbiskupski ordinarijat vrhbosanski. Broj 1905. VIč. svećenstvu nadbiskupije vrhbosanske! Dokument unutar: *Sarajevski atentat i Prvi svjetski rat u dokumentima Arhiva Samostana u Fojnici*, Zagreb 2014, dok. 28.3.

¹⁴ Gradske vijesti., *Narodno jedinstvo*, I/1918, br. 13, 3. Prema zabilješkama koje je ostavio Rade Peleš, srpska vojska je došla u Tuzlu 12. novembra 1918. godine, a činio ju je jedan odred V pješadijskog puka, sa pet oficira i 160 vojnika pod komandom poručnika Perišića. Dan prije u večernjim satima stigao je prvi odred srpske vojske – 3. eskadron III konjičkog puka na čelu sa poručnikom Danilom Gra[h]o[v]cem. (Dragiša Trifković, *Tuzlanski vremenoplov IV*, Tuzla 1990, 59). Iz Peleševih obavijesti, fragmentarno prenijetih u publikaciji bez historiografske pretenzije, ne vidi se da je iko dočekao Grahovca. U izvorima prvog reda o dolasku vojske na čelu sa Grahovcem nismo našli nikakvu informaciju.

¹⁵ Gradske vijesti., *Narodno jedinstvo*, I/1918, br. 13, 3. Premda su građani koji su dočekali srpsku vojsku sigurno pripadali različitim vjeroispovijestima, izvjesno je da su među njima, ipak, najbrojniji bili pravoslavni žitelji, u prilog čemu svjedoči i fotografija sa popisom građana koji su došli pozdraviti srpske vojnike na Brčanskoj Malti po njihovom ulasku u Tuzlu. Pogledati: Dragiša Trifković, *Tuzlanski vremenoplov II*, Beograd 1983, 77.

su "gotovo najljepša naša jela", uključujući bureke, da se "umorni pobjednici" okrijepe. Konačno – doček! Narodno vijeće, gradsko poglavarstvo i vjerske poglavice stajahu na mostu ispod malte čekajući "heroje". Ulaze u grad "milosrdni pobjednici", a "eterom zimnjeg dana" prolomiše se povici u čast slobode, srpske vojske i kralja Petra. "I ponovno nježne djevojačke i dječije ručice zasuš veliki buketa i vjencima pobjednike sa Bregalnice – Vardara – Aranđelovca i Šapca." Zatim je uslijedio govor člana Narodnog vijeća popa Matije Popovića, koji je prvi pozdravio "oslobodioca našeg mjesta" poručnika Milorada Perišića i njegove vojnike. Popović se "biranim riječima" obratio srpskoj vojsci opisujući njen dolazak kao konačno ostvarenje sna o narodnoj slobodi i jedinstvu:

"Poslije vjekovnih muka i patnja, poslije nemilosrdnog iscrpljavanja i isisavanja naroda našega na sve moguće načine, poslije robovanja ne samo tijela, nego poslije robovanja duše i savjesti naše, poslije crnog Velikog Petka, koji traje za srpski narod evo preko četiri godine – donosite nam prve zrake slobode, objavljujete nam veliko narodno vaskrsenje."¹⁶

Nakon Popovića, poručnika Perišića i srpske vojnike je pozdravio tuzlanski gradonačelnik hafiz Osman ef. Vilović. Ističući "kako nam oni prvi donose zrake slobode sa bojnog istoka", zaželio je sreću budućoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca.¹⁷ U ime srpske vojske Perišić je prisutnim domaćinima drhtavim i melodičnim glasom, "sa primjetnom suzom na oku", poručio:

"Borismo se za Vas, za nas – za potomke naše i to u nameri da dani ropstva izčeznu, a na mesto njih da Vam dođu velika, srećna, sjajna

¹⁶ Doček srpske vojske u Tuzli., *Narodno jedinstvo*, I/1918, br. 33, 2.

¹⁷ Isto, 3.

vremena. Naša dužnost beše, da petvekovne robove preneto iz sna tame i da ih pozovemo na velik život stvarnosti sadanje."¹⁸

Kada je srpska vojska došla do istočnog bivaka – logora – govor je održala Ljubica M. Jovanović, udovica Mihajla Miška Jovanovića, tuzlanskog trgovca i bankara kojeg je austrougarska država zbog sudjelovanja u Sarajevskom atentatu objesila 3. februara 1915. godine. Ona je u ime "zadruga Srpkinja" pozdravila i izrazila dobrodošlicu srpskim vojnicima koji su napustili "svoje blagostanje u svojoj slobodnoj državi" i zagazili u rat "sve za nas i našu slobodu".¹⁹ Nakon Ljubice M. Jovanović srpskoj vojsci se obratio student medicine Branko Čubrilović, brat Veljka i Vase Čubrilovića, osuđen u Veleizdajničkom procesu u Banjoj Luci na 14 godina robije. Mladi Čubrilović je govorio ispred "jugoslavensko-radikalne omladine", a njegova besjeda oslikala je novu političko-državnu realnost u jugoslavenskim zemljama kao krunu državotvornih napora srpskog naroda i njegove vojske od Prvog srpskog ustanka do kraja Velikog rata:

"Vi, koji 1804. biste sposobni i kadri da sa besmrtnim Karađorđem dignete prvi revolucionarni barjak na Balkanu, vi, koji biste smjeli da krvlju svojih vlastitih sinova – svojih vlastitih snaga oblijete cijelu vašu otadžbinu za njen spas, vi, koji 1908. godine onako božanstveno kucnuste sabljicama na beogradskom kalimegdanu, da tim protestujete protiv čina perfidne monarhije radi aneksije Bosne i Hercegovine – vi, koji 1912. godine prvi pohitaste na tužno Kosovo, da ga sinovski nježno cjelivate – vi, koji na revolverski hitac Gavrila Principa – Trifka Grabeža – Nedeljka Čabrinovića – Vasa i Veljke Čubrilovića – Danila Ilića – braće Kerovića, Miška Jovanovića, Cvijana Stjepanovića i dr. biste spremni i voljni da njihov herojski čin odmah uzbranite – ne kao običnih zločinaca, nego kao čin narodne nužde – vi, koji tada pođoste u borbu na nož i

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto, br. 35, 2.

prah biste najveličanstveniji, najidealniji, pa onda kad ste kod našeg mora, povučeni od svoje otadžbine željno za njom tugovali i borili se – vi, koji danas dolazite ovamo sa oznakom velike pobjede – budite pozdravljeni sa: dobro nam došli heroji i osvetnici naši! .."²⁰

Kulminacija svečanosti, prema pisanju izvjestitelja, bila je uručivanje buketa cvijeća poručniku Perišiću od strane, po uzoru na svog oca, u sokolsku uniformu odjevenog djeteta Miška Jovanovića. U atmosferi pomiješanog bola i sreće – pjevalo se, a onda je krenulo opće veselje te kolo u kojem igraše i staro i mlado. Vojnici su dobili svoju opskrbu, a oficiri se zaputiše na druženje i gozbu u Hotel Bristol.

Puške i bombe

Dolazak srpske vojske u Tuzlu predstavljao je nesporno olakšanje članovima Okružnog odbora Narodnog vijeća SHS u Tuzli koji od formiranja Odbora nisu raspolagali efikasnim sredstvima zaštite javnog reda i mira i očuvanja lične i imovinske sigurnosti građana. Austrougarska vojska u Tuzli je još prije primopredaje vlasti u Sarajevu pokazivala znakove raspadanja; zapovjednik feldmaršal v. Bellmond izvijestio je Sarkotića da više nema snage zadržati vojnike da ne odu svojim kućama.²¹ Komanda mjesta u Tuzli upozoravala je Odbor Narodnog vijeća o mogućoj pljački i neredu nakon povlačenja austrougarskih vojnika iz grada. Pošto 5. novembra 1918. u 7.00 sati vojska odlazi iz Tuzle, pisala je dan ranije, "ostaju istočno (kao ratno) i zapadno logorište sa inventarom, apsana okružnog suda i marva na gradini bez stražah". Odboru je stoga upućena molba da osigura potrebni dio "narodne straže", kako

²⁰ Isto.

²¹ B. Krizman, Bosna i Hercegovina i jugoslovensko pitanje, 120.

bi se zaštitilo i sačuvalo narodno dobro.²² Teško je reći sa sigurnošću šta je bila "narodna straža" koju spominje Komanda mjesta, ali je razložno pretpostaviti da se radilo o nekoj vrsti preteče Narodne garde koja se u Tuzli počela formirati nakon konstituiranja Okružnog odbora Narodnog vijeća SHS u Tuzli 2. novembra 1918. godine. Čini se da je na čelu "straže" bila ista osoba koja je došla na čelo Narodne garde – kapetan Stanko Poljašević.²³ I po osnivanju Narodne garde važnije objekte u gradu je osiguravala "straža", vjerovatno kao niža formacija garde, što potvrđuje dopis Straže četne bolnice Gradina od 15. novembra 1918. Zapovjedništvu I rejona Narodne garde u Tuzli. U njemu je zahtijevana kakva bilo novčana dnevnicica za njene pripadnike koji su opisani kao "ljudi siromašnijeg staleža" koji su vlastitim radom uzdržavali svoje porodice, a onda su dragovoljno stupili u Narodnu gardu.²⁴

Kao ni u drugim bosanskohercegovačkim sredinama, ni u Tuzli prijelazna vlast oličena u Okružnom odboru Narodnog vijeća nije imala pozitivno iskustvo sa djelovanjem Narodne garde, ali nisu najjasniji razlozi i okolnosti njenog nezadovoljavajućeg učinka na polju zaštite javnog reda i mira. Trećeg novembra Odbor je zaključio da se popišu "zgodni ljudi" koji bi bili pozvani dan kasnije i zamoljeni da vrše gardijsku službu. Od ovih ljudi bi bili izabrani kako povjerenici, tako i oni koji bi dočekivali vozove i vojsku koja se vraća kućama.²⁵ Sutradan ujutro telal je razglasio poziv svim "boljim građanima" da se prijave u Narodnu gardu radi čuvanja reda i mira u gradu. "Upisivati se može odmah kod izaslanstva narodnog

²² Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: ATK), Fond: Narodno vijeće Tuzla (dalje: NVT), NVT 37.

²³ Usporediti: ATK, NVT, NVT 43/1 i ATK, NVT, NVT 56.

²⁴ ATK, NVT, NVT 100/2. Pogledati također preporuku Narodne garde u istočnom logoru Narodnom vijeću u Tuzli br. 307 od 15. 11. 1918. (ATK, NVT, NVT 100/1).

²⁵ ATK, NVT, NVT 45.

vijeća pred gostionom Laze Ristića.²⁶ Pod "boljim građanima" se mislilo na ljude od ugleda, ali Odbor nije dao njihovo bliže određenje. Pred gardistima – dobrovoljcima – stajale su krupne obaveze. Dan nakon telalovog oglašavanja Gradski kotarski ured u Tuzli prenio je Okružnom odboru Narodnog vijeća obavijest Glavnog odbora Narodnog vijeća u Sarajevu o potrebi prehrane, a po mogućnosti i razoružavanja bosanskih vojnika te sprečavanja "izgreda" koji bi mogli nastupiti njihovim povratkom kućama.²⁷ Narodna vlada je bila konkretnija u zahtjevu da kotarski uredi i ispostave u sporazumu sa odborima Narodnog vijeća "bezodvlačno od naroda a naročito od vojnika koji se kući vraćaju oduzmu oružje". Okružne oblasti su bile dužne čuvati preuzeto oružje od vojske i građana.²⁸ Da je bojazan od naoružanih vojnika repatriraca bila osnovana pokazuje pismo učitelja Agana Bešlagića iz Gornje Tuzle, upućeno Narodnom vijeću u Tuzli isti dan kad i gornji nalozi iz Sarajeva, u kojem je naveo da je vojska bacala po njivama bombe, dok su u dva prethodna dana prolazeći vojnici ljudima prodavali puške i municiju. "Svijet ovdje puca iz pušaka i baca bombe, te pucnjava prolama." Dvoje djece je navodno od bombi ozlijeđeno, te je prijeka potreba, piše Bešlagić, da se što prije pošalju u Gornju Tuzlu jedna ili dvije patrole koje bi pokupile puške, municiju i ostala borbena sredstva kako ne bi ljudi ni krivi ni dužni stradavali.²⁹ Po prijemu pisma Okružni odbor je ovlastio svoje članove muftiju Ibrahima ef. Maglajlića i Petra Maričića da odu u Gornju Tuzlu i ispituju tamošnje stanje, ali nema izvještaja o rezultatima njihove posjete.

Okružni odbor nije sačekao ni tri dana od zaključka da se popišu "zgodni ljudi" koji bi služili u Narodnoj gardi, a već je

²⁶ ATK, NVT, NVT 47.

²⁷ ATK, NVT, NVT 49/3.

²⁸ ATK, NVT, NVT 57.

²⁹ ATK, NVT, NVT 50.

građanima Tuzle uputio novi poziv – u Narodnu vojsku, koja bi se osnovala od onih građana do 60 godina koji su služili za vrijeme rata u vojsci kao oficiri, podoficiri ili vojnici, a koji su "građani jugoslavenske države". U novu vojsku su se mogli prijaviti i dobrovoljci "koje bilo druge slavenske narodnosti".³⁰ Zašto se Okružni odbor odlučio formirati novu vojsku pored Narodne garde ne može se dokučiti na osnovu raspoloživih dokumenata. U uvodu javnog proglašenja navedeno je da malobrojna Narodna garda nije u stanju obavljati kako treba svoju tešku zadaću čuvanja lične i narodne imovine, "a još manje bi bila dorasla malo ozbiljnijim događajima", no nije jasno kako se do tog zaključka moglo doći za svega par dana. Formiranje Narodne vojske nije bilo opredjeljenje ni Glavnog odbora Narodnog vijeća u Sarajevu,³¹ koji je podržavao djelovanje Narodne garde do dolaska srpske vojske u Bosnu i

³⁰ ATK, NVT, NVT 33.

³¹ Odluka Okružnog odbora Narodnog vijeća u Tuzli da formira Narodnu vojsku nije imala uporišta u stavovima i odlukama Glavnog odbora i Narodne vlade u Sarajevu, ali jeste, u posrednom smislu, u odluci Odjela za narodnu obranu Vlade Narodnog vijeća SHS u Zagrebu da se pristupi postrojavanju bosansko-hercegovačkih četa kao sastavnog dijela vojnih snaga Države SHS. U tu svrhu dotični Odjel je 4. 11. 1918. imenovao podmaršala Teodora Bekića, koji je ubrzo upućen u Sarajevo da sprovede organizaciju planirane vojske. (*Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918–1919*. Izabrani dokumenti. Izabrali i priredili: Marina Štambuk-Škalić i Zlatko Matijević, Zagreb 2008, 385). Bekić i drugi upućeni oficiri nisu bili dobro dočekani u Sarajevu, čije se Narodno vijeće već opredijelilo da posao čuvanja reda i mira preda u ruke srpske vojske. Predsjednik Narodne vlade u Sarajevu Atanasije Šola pisao je 10. 11. 1918. povjereniku za narodnu obranu u Zagrebu dr. Mati Drinkoviću da je obzirom na sporazum sa srpskom vojskom prisustvo poslanih časnika u Bosni postalo bespredmetno te da bi ih trebalo angažirati na održanju reda i mira u onim jugoslavenskim krajevima gdje to bude potrebno. Šola je također primijetio kako, "poznavajući dobro dušu naroda u Bosni i Hercegovini i poučeni iskustvom, stekli smo osvjedočenje, da je u svim slojevima narodnim nastupila takva averzija protiv vojne dužnosti, da bi svaki pokušaj organizacije [vojske] nesamo potpuno bez uspjeha bio, nego bi izazvao veliko neraspoloženje u narodu samom." (Hamdija Kapidžić, Rad Narodnog vijeća SHS Bosne i Hercegovine u novembru i decembru 1918., *Glasnik arhivā i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, III, Sarajevo 1963, 187). Također pogledati govor dr. Vojislava Besarovića na sjednici Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS u Sarajevu od 14. 11. 1918. Isto, 202.

Hercegovinu, a nakon njenog dolaska je insistirao da javni red i mir održava srpska vojska uz pomoć jedinica oružništva (žandarmerije).³² Po upućivanju poziva u Narodnu vojsku došlo je, čini se, do napetosti u odnosima zapovjednika Narodne garde Stanka Poljaševića i Okružnog odbora; u sačuvanoj dokumentaciji nalazi se Poljaševićeva ostavka na mjesto zapovjednika 10. novembra 1918. godine,³³ koju je on, izgleda, odmah povukao, jer je samo dan poslije izvijestio Narodni odbor u Tuzli o brojnom stanju garde i svojoj namjeri da od vojnih obveznika pristupi obrazovanju jedne "ratne" kompanije s punom spremom i vojnom disciplinom. Požalio se da Narodna garda teško može obavljati svoj posao u uslovima zbrke koju stvaraju "razne strane" koje traže radnu snagu i tako remete organizaciju garde.³⁴ I u ovom, kao i u dopisu Narodnom vijeću od 15. novembra Poljašević ukazuje na odsustvo savjesnog vršenja službe od strane gardista, koji većim dijelom "neće ili nemogu da pojme svoje dužnosti". Pojedinci dobrovoljci ili nikako ne dolaze na dužnost, ili je pak tako zanemaruju da od njih nema nikakve koristi. Sa druge strane, obzirom da među gardistima vojnim obveznicima ima mnogo ljudi koji su u svojoj prošlosti "imali prljave uloge", pa čak i onih koji su 1914. godine "provodili i počinili i teže ispade", veliko nezadovoljstvo stvara u srpskom narodu povjerenje takvim osobama vršenja službe sigurnosti. Poljašević je pisao kako je Narodna vlada u Sarajevu naredila "da se imade narodna vojska

³² Na XIII sjednici Glavnog odbora Narodnog vijeća u Sarajevu od 18. 11. 1918. povjerenik za narodnu odbranu Narodne vlade za Bosnu i Hercegovine Stevan Žakula izjavio je da je intencija i u Zagrebu i u Sarajevu da se od vojske bivše Austro-Ugarske monarhije zadrži izvjestan broj vojnika koji bi poslužio za obrazovanje oružništva. Cilj je da se održi stari oružnički aparat koji bi bio popunjen mladim kadrom. Tako bi nastala nova žandarmerija koja bi uz pripomoć srpske vojske držala red i mir u Bosni i Hercegovini. (H. Kapidžić, Rad Narodnog vijeća, 214–215).

³³ ATK, NVT, NVT 86.

³⁴ ATK, NVT, NVT 33.

postaviti iz vojnoobveznika",³⁵ ali da po njegovom mnijenju "narodna vojska i narodna garda nespojivi su". Zapovjednik Narodne garde nije objasnio šta je činilo nespojivim postojanje ovih dviju formacija, niti je zatražio ukidanje Narodne vojske. On je, međutim, Okružnom odboru predložio da se rastavi Narodna garda od Narodne vojske, kao i da se odredi poseban komandant za Narodnu vojsku. Također je predložio da na neko vrijeme sve mjere sigurnosti u gradu preuzme na sebe raspoloživa srpska vojska, a dao je i dodatne prijedloge za unapređenje rada garde u Tuzli.³⁶

Kakva je bila sudbina poziva u Narodnu vojsku ne vidi se jasno iz prisutnih dokumenata. Izvjesno je tek da je sredinom novembra u gradu postojalo više oružanih formacija koje su sve trebale služiti istom cilju – zaštititi javnog reda i mira – što se vidi iz nekoliko akata, poput nedatirane rukopisne zabilješke u kojoj se spominju Narodna garda i policija, kojim upravlja jedna te ista osoba – kapetan Poljašević, te Narodna vojska, koja će stajati pod komandom potpukovnika Todora Vujatovića, a čije će ljudstvo većim dijelom činiti vojni obveznici koji su u službi Narodne garde. Prema ovoj zabilješci, formiranje Narodne vojske trebalo je dovesti do gašenja Narodne garde.³⁷ Zapisnik sa sjednice Okružnog odbora od 8. novembra spominje izvjesnog vojvodu koji se sa svojim komitama prijavio Odboru i stavio mu na raspolaganje svoju četu. "Čuvat će red i mir bez razlike za sve."³⁸ Dodatni faktor "čuvanja reda i mira" bilo je oružništvo na čelu sa Dušanom Dragojlovićem. Ipak, Narodnu vladu u Sarajevu su uznemiravale vijesti da su u pojedinim kotarevima i gradovima pripadnici Narodnih vijeća samovoljno vršili promjene u organizaciji Oružničkog zbora. Ona je zbog toga više puta upozoravala Narodna vijeća da je oružništvo

³⁵ Poljašević se nije pozvao na akt u prilog ove tvrdnje.

³⁶ ATK, NVT, NVT 127.

³⁷ ATK, NVT, NVT 101/5.

³⁸ ATK, NVT, NVT 69/6.

podređeno isključivo službenim političkim oblastima, a da je Vlada jedina ovlaštena donositi promjene koje se odnose na njegovo ustrojstvo.³⁹ "U buduće ako kot[arski].odb[or].N[arodnog].V[ijeća]. imadne što da se požali na postupak oružničkih org[ana].", pisao je Odjel za narodnu obranu Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu 27. novembra 1918. Gradskom kotarskom uredu u Tuzli, "neka to saopće N[arodnoj]. Vladi, a neka na svoju ruku [ne] ometa rad oruž[ničkih]. organa."⁴⁰ Složenost vlasti i njenog represivnog aparata nije išla u prilog punoj zaštiti prava građana, naročito na polju oduzimanja oružja, gdje su se događale zloupotrebe. Tako su u večernjim satima 20. novembra ušli u kuću Salih-age Ćopića Vlado Stefanović i četverica komita, izvršili premetačinu i iz kuće mu odnijeli: dvije vojničke bluže, jedan bajonet sa kaišom, kurbanski nož, cipele koje je donio njegov sin sa fronte, šljem i masku protiv gasa. Ćopić je tražio od nadležne vlasti da mu se vrate bluže, kurbanski nož i cipele "koje su moje vlasništvo".⁴¹ Riječ je vjerovatno o istim onim komitama koje je predsjednik Okružnog odbora Šefkija Gluhić spomenuo na sjednici Odbora od 8. novembra kao dodatni faktor reda i mira u gradu. O njima je profesor i publicista Rade Peleš pisao kao o "lažnim oslobodiocima" koji su 7. novembra iz pravca Zvornika došli u Tuzlu. Naredni detalj iz njegove zabilješke plastično oslikava razinu obaviještenosti prvih ljudi Tuzle o vojnim prilikama u istočnom susjedstvu Bosne i Hercegovine po raspadu Austro-Ugarske:

"Kad su vojne komitadžije nastupile na Jalski most, održao im je pozdravni govor gradonačelnik Osman ef. Vilović. Ispred Narodnog vijeća pozdravio ih dr Ljubomir Peleš, advokat. Vazduh se prolamao od uzvika živjela sloboda, živile komitadžije, živjeli oslobodioci itd.

³⁹ ATK, NVT, NVT 84; ATK, NVT, NVT 90.

⁴⁰ ATK, NVT, NVT 139/1.

⁴¹ ATK, NVT, NVT 116.

U centru grada bilo je govora i pozdrava. Naveče je priređena svečana večera, a Narodno vijeće je platilo 2.533,55 kruna."⁴²

Međutim, vrlo brzo se ispostavilo da nije riječ o pravim borcima, već o dezerterima koji su se bavili pljačkanjem po selima još dok je srpska vojska bila na solunskom frontu. Ovi dezerteri, koje su u Srbiji zvali "kokošarima", odmah su se dali u pljačku i druge vidove maltretiranja tuzlanskog stanovništva, što je stvaralo brigu onima koji su ih samo nekoliko dana ranije dočekali kao "oslobodioc". Da nevolja bude veća, nasamarena tuzlanska vlast ih je poslala u Gradačac i Gračanicu da i u tom kraju "uspostave red". Prema Pelešu, komite su napustile Tuzlu kad su saznale da u grad dolazi redovna srpska vojska. No, prema datumu dojave Salih-age Ćopića, komite su bile "aktivne" i u danima nakon njenog dolaska.

Problem nadležnosti u funkcioniranju vojnih i paravojnih formacija posebno je došao do izražaja prilikom dolaska u Gornju Tuzlu izvjesnog natporučnika i trojice četnika 8. novembra zbog telefonske vijesti koju su primili iz Siminog Hana da je u Gornjoj Tuzli izbila pobuna, da je došlo do paljevine i da su dva čovjeka zaklana. Kada je stigla u Gornju Tuzlu, izvijestio je Okružni odbor predsjednik Narodnog vijeća u Gornjoj Tuzli hafiz Jakub ef. Berbić, četnička grupa je obavila razgovor sa zapovjednikom gornjotuzlanske Narodne garde Ibrahimom Kušljugićem koji im je rekao da se u Gornjoj Tuzli ništa nije desilo, što je kasnije potvrdio i mjesni odbornik Nezir Hadžimehmedović. Dva sata kasnije dođoše u Gornju Tuzlu drugi četnici, njih osam, zajedno sa narednikom Koraćom, te zatražiše puške i legitimacije. Četnici su htjeli odmah napraviti premetačinu svih kuća, ali su na zamolbu domaćina odustali od toga, "pošto bi se narod prepao", jer nije naviknut na takve radnje. Sutradan ujutro Mjesni odbor Narodnog vijeća je sakupio sve puške i revolvare, i one sa oružanim listom, kao i one

⁴² D. Trifković, *Tuzlanski vremeplov IV*, 58.

bez oružanog lista kupljene prilikom povlačenja mađarskih vojnika iz Tuzle. Potom je obavljen pretres kuća. Narednik Korać je vratio puške lankaster dvocjevke sa oružanim listom njihovim vlasnicima. Premda je Mjesni odbor zamolio Okružni odbor u Tuzli da ubuduće ako je moguće sa "sličnim četnicima" dođe i jedan član Okružnog odbora, zaključio je konstatacijom da su "gospoda četnici" "na najljepši način i vrlo uljudno" postupali sa narodom prilikom obavljanja premetačine te da su se prije podne 9. novembra vratili u Tuzlu.⁴³ No, sudeći po depeši četničkog vođe iz Zvornika Jove Popovića, svega par sati nakon odlaska četnika iz Gornje Tuzle, ne može se sa sigurnošću reći kako četničko prisustvo u ovoj izrazito muslimanskoj sredini nije prošlo bez incidenata. Popović je zatražio od poručnika Radenkovića⁴⁴ da odmah skupi sve njegove četnike i u njegovo ime im naredi da ne smiju ništa uraditi "bez moje zapovedi i bez privole okružnog odbora Narodnog Veća u Tuzli". Ujedno je naložio podnaredniku Kasaloviću da smjesta razvidi šta se to desilo u Tuzli sinoć i ujutro (8. i 9. novembra) i da li su – u pljačkanju kuća učestvovali "i moji četnici". O djelovanju četnika u Tuzli u novembru 1918. neke obavijesti daje i naređenje zapovjednika V pješackog puka u Loznici, isti dan kada su "gospoda četnici" nakon premetačine otišli iz Gornje Tuzle. I u ovom aktu naređuje se svim četnicima koji se nalaze u Tuzli da se podvrgnu zapovjedima i nadzoru Narodnog vijeća odnosno zapovjedniku Narodne garde u Tuzli. Suvišni broj četnika dobio je nalog da se odmah u pratnji četverice gardista – kako se ne bi dogodila "nikakva upadica" – zaputi prema Loznici. Dio četnika je dobio naređenje od lozničkog zapovjednika da organizira četvu koja bi održavala mir i poredak na granici Bosne i Srbije i bila u stanju osujetiti "prelaz problematičnim

⁴³ ATK, NVT, NVT 83.

⁴⁴ U tekstu prepisa Popovićeve telefonske depeše, u sklopu dopisa poručniku Radenkoviću od strane Okružnog odbora Narodnog vijeća Tuzla, prezime Radenković je naknadno precrtano i napisano latinicom: Grahovcu.

individuama".⁴⁵ Teško je reći da li su Popovićeви četnici zaista učestvovali u pljačkanju kuća – kojih je očito bilo – ili su to činile komite a odgovornost dijelom pripisana i četnicima.

Dolazak srpske vojske u Tuzlu doprinio je stabiliziranju prilika u gradu i većoj sigurnosti građana. Međutim, prvih dana njenog prisustva bilo je remećenja javnog reda i mira, što se vidi iz naredbe komandira odreda poručnika Milorada Perišića od 19. novembra koji je zaprijetio strogom kaznom svim licima koja budu skidala zvijezde i druga obilježja oficirima bivše Austro-Ugarske monarhije. "Verujem u patriotizam naših građana, ali iz gore navedenih razloga [nemogućnosti nabavljanja srpske uniforme] molim građanstvo ovdašnjeg grada, da časnike poštede od ovakvog ponižavanja." Perišić je pozvao sve građane da u roku od 48 sati predaju svo oružje i drugu opremu u logor zapadnoj komisiji koja je zadužena za njihov prijem i popis. Pozvao je sve građane da budu u najvećoj ljubavi i slozi bez obzira na vjeru i da se ne miješaju u politiku koja bi remetila red i mir u gradu i ometala rad Narodnom vijeću i ostalim organima uprave. Naglasio je da će svako lice bez razlike vjere koje se ogriješi o zakon u smislu bilo kakvog nereda ili zločina biti sankcionirano predajom redovnom sudu na daljnje postupanje.⁴⁶ Glavni odbor i Narodna vlada u Sarajevu u cijelosti su podržavali rad srpske vojske, a potkraj novembra zaključili su obratiti se svim kotarskim uredima i Narodnim vijećima s preporukom stupanja dobrovoljaca u srpsku vojsku.⁴⁷ U isto vrijeme Glavni odbor je pisao Kotarskom odboru Narodnog vijeća u Tuzli žaleći se na učestala oštećenja telegramske i telefonske naprave, pucanje na žice i izolatore i druge štete koje se čine sredstvima komunikacije u zemlji,

⁴⁵ ATK, NVT, NVT 85.

⁴⁶ ATK, NVT, NVT 36. Na primjerku štampane naredbe datum 19. novembra crvenom olovkom je precrtan i stavljen: 21. (novembra).

⁴⁷ H. Kapidžić, Rad Narodnog vijeća, 250; Domaće vijesti., *Narodno jedinstvo*, I/1918, br. 27, 3.

a naročito u tuzlanskom okružju.⁴⁸ Nije pobliže navedeno u kojim sredinama su se dešavali spomenuti napadi na javnu imovinu.

Stara elita u novim prilikama

Kao i u drugim okružnim središtima, i u Tuzli je po prestanku austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini formiran Okružni odbor Narodnog vijeća SHS, kojeg su činile ugledne ličnosti iz društvenog, privrednog i vjerskog života grada Tuzle, u manjem obimu uključene u tokove komunalne i zemaljske politike ranijih godina. Na čelu Okružnog odbora bio je advokat Šefkija Gluhić, bivši član Bosanskohercegovačkog sabora, jedan od prvaka predratne Ujedinjene muslimanske organizacije (UMO) koji su se priključili prosrpskoj Jugoslavenskoj muslimanskoj demokratiji (JMD), političkoj skupini koju je, zajedno sa Ahmet-begom Salihbegovićem, sredinom decembra 1918. inicirao bivši đikićevac kadija Ibrahim ef. Sarić.⁴⁹ JMD, čini se, nije bila formirana kako bi djelovala kao posebna stranka, već kako bi pomogla okupljanju Bošnjaka oko jugoslavenskog demokratskog programa. Na ovakav zaključak navodi činjenica da se Šefkija Gluhić, uoči prihvatanja programa JMD, već bio priključio inicijativi Svetozara Pribićevića za formiranje Jugoslavenske demokratske stranke, zajedno sa članom mjesnog sarajevskog odbora JMD Hamidom Svrzom te Šukrijom Kurtovićem koji je biran za sekretara užeg privremenog akcionog odbora Demokratske stranke.⁵⁰ Gluhić je bio protivnik Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO), pristaša centralističkog režima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, te je

⁴⁸ ATK, NVT, NVT 38.

⁴⁹ Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića (BIFAZ), Sarajevo, Varia – Zbirka dokumenata i članaka (ZDČ), sign. 2.II-2/24.

⁵⁰ Iz domaće politike., *Slovenski jug*, II/1919, br. 34, 3.

upravo on izvjesno vrijeme nakon donošenja Vidovdanskog ustava na mjestu tuzlanskog gradonačelnika zamijenio dugogodišnjeg prvog čovjeka grada hafiza Osmana ef. Vilovića.

Okružni odbor je imao dvojicu potpredsjednika: advokata dr. Ljubomira Peleša i katehetu Ivu Ćurića. Sekretari su bili gradski nadinženjer Mihajlo Blagojević i učitelj Trgovačke škole Adem Bise, dok su odbornici (članovi) bili: tuzlanski muftija hafiz Ibrahim ef. Maglajlić, knjigovođa Zemaljske banke Osman ef. Selesković, veleposjednik Ćazim-beg Gradašćević Alibegović, instalater Dušan Todorović, trgovac Vaso Crnogorčević, član Crkvenog suda pop Matija Popović, liječnik dr. Risto Jeremić, župnik fra Anđeo Anđelović, direktor Hrvatske banke Ivan Perić, direktor Muslimanske banke Petar Maričić, sudski savjetnik Milan Bratoljić i draguljar Ivica Pervan.⁵¹ Članovi Okružnog odbora izabrani su na posebnoj skupštini održanoj u Tuzli 2. novembra 1918., ali ko je sazvaio skupštinu, ko se odazvao na poziv te kako je došlo do izbora baš navedenih lica – o tome nemamo nikakvih podataka. Izvjesno je da je postojao dogovor u pogledu pariteta pravoslavnih, muslimana i katolika u Odboru, ali i da su se vrlo brzo oglasili kritičari koji su tražili da se pri ustroju Odbora primijene konfesionalni omjeri iz austrougarskog razdoblja. Okružnom odboru su 19. novembra uputili dopis dr. Vlado Stanišić i Gavro Trifunović koji su ispred opskurne "Skupštine Srba građana grada Tuzle" zatražili da se odmah sprovede reorganizacija Okružnog odbora obzirom na "numeričnu i kulturnu snagu pojedinih konfesija". Na toj osnovi, a imajući u vidu, kako su naveli, da je Okružni ujedno i Mjesni odbor Narodnog vijeća te da je neizvjesno koliko će trajati njegov mandat kao prijelazne upravno-političke vlasti, Okružni odbor bi trebao biti sastavljen od: devet Srba, šest Muslimana, četiri Hrvata i jednog

⁵¹ ATK, NVT, NVT 35. U prvobitnom sazivu Okružnog odbora Narodnog vijeća u Tuzli član Odbora bio je i trgovac Kadruga Kunosić, dok je pop Matija Popović u Odboru zamijenio Simu Erakovića, koji je ušao u Glavni odbor Narodnog vijeća SHS u Sarajevu. (ATK, NVT, NVT 70).

"socijalnog demokrate".⁵² Tri dana kasnije prosljeđen je odgovor Stanišiću i Trifunoviću od strane Okružnog odbora u kojem je odbačen njihov zahtjev kao nedemokratski te zasnovan na zloglasnom ključu, "kojim se služila samo lukava Austrija, da narode podijeli u staleže, klase i vjere, i da im tako podijeljenim lakše zavlada".⁵³ Predmet je od strane Odbora prosljeđen i Glavnom odboru Narodnog vijeća u Sarajevu, koji je obavijestio Okružni odbor da je u cijelosti usvojio njegovo rješenje. "Stare grijehe, kao što je „Ključ“ mi nećemo više da prtimo na svojim leđima."⁵⁴ Tako je propao pokušaj nekolicine Srba da uspostave političku dominaciju Srba u Tuzli uoči nastanka Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca.

Stanišić i Trifunović nisu bili nezadovoljni samo nacionalno-konfesionalnim sastavom Okružnog vijeća, već i činjenicom da nova vlast nije poduzimala nikakve korake protiv osoba koje su oni smatrali kompromitiranim njihovom ulogom u Prvom svjetskom ratu, naročito zbivanjima u Tuzli neposredno nakon atentata na prijestolonasljednika Franza Ferdinanda 28. juna 1914. godine. Na istoj sjednici "Skupštine Srba građana grada Tuzle" na kojoj je usvojen zaključak u pogledu reorganizacije Okružnog odbora, dato je u dužnost dr. Vladi Stanišiću, Gavri Trifunoviću i Branku Čubriloviću da se Okružnom odboru u Tuzli pismeno dostavi skupštinski zaključak da se odstrane sa svojih položaja i uhapsu sljedeće osobe iz Tuzle: kotarski gradski predstojnik dr. Mihail Mihalics, državni odvjetnik Leo Pfeffer, advokati dr. Ivo Pilar, dr. Viktor Jankiewicz, dr. Bahrija Kadić, gradonačelnik hafiz Osman ef. Vilović, Đuro Topolnik, trgovci Rafo Pranjčić, Franjo Gamberger, Anto Tadić, Ante Banović, profesor dr. Jozo Dujmušić i činovnik

⁵² ATK, NVT, NVT 114/12. Broj: 458.

⁵³ ATK, NVT, NVT 114/14.

⁵⁴ ATK, NVT, NVT. 458 [245]. Datum: 30. 11. 1918.

rudarske uprave u Kreki Rudolf Stuhli.⁵⁵ Ovaj je zahtjev obrazložen različitim inkriminacijama, počevši od Mihalicevog pronalaska dnevnika kapetana Koste Todorovića, temeljem čega je "na stotine Srba godinama čamilo u teškim tamnicama", pa sve do izazivanja i širenje mržnje hrvatske i muslimanske mase protiv Srba, što ih je izlagalo različitim oblicima pogibelji.⁵⁶

Dan nakon atentata u Sarajevu, stajalo je u pismenom zahtjevu navedene trojice, Pilar, Jankiewicz, Kadić, Vilović i Topolnik zaključice u kancelariji dr. Bahrije Kadića da se pismeno pozovu svi građani Tuzle, osim pravoslavnih Srba, kako bi dali "oduška svom ogorčenju". Uslijedio je proglas koji je bio "lozinkom" tuzlanskom klatežu i bagaži "da izlije svoj gnjev na Srpski elemenat grada Tuzle". Posljedica poziva je bila da se već u 10 sati ujutro 30. juna 1914. "skupila silna rulja ološa grada Tuzle i okolice koja je prolazila gradskim ulicama razbijajući prozore na kućama i radnjama psujući srpskog Kralja Petra, srpsku majku, srpske svetinje i grdeći srpski narod na najprostiji način". Na čelu rulje su bili navedeni začetnici, a dr. Bahrija Kadić sam se bacio kamenom na lokal srpske čitaonice te razbio naslovnu ploču koja je u mirno doba plaćena 600 kruna. "Ova je rulja sa gornjim začetnicima kroz puna tri dana terorizala Srpski elemenat grada Tuzle sve dok nije proglašen prijeki sud." Uloga Pranjčića, Gambergera, Tadića, Banovića i Stuhlija je bila u tome što su oni bili "režiseri" povorke rulje, oni su bili ti koji su povelili rulju prema srpskoj crkvi i školi nagovarajući je da provali u njih i opogani svetinje "na taj način što bi neki tamo obavili officium natural". Kada je riječ o odvjetniku Pfefferu, njegova krivica je sljedeća:

⁵⁵ Ante Banović, trgovac obućom, kraj rata dočekao je kao gradski podnačelnik Tuzle, dok su dr. Viktor Jankiewicz, dr. Bahrija Kadić i Rafo (Rafael) Pranjčić bili vijećnici tuzlanskog gradskog zastupstva.

⁵⁶ ATK, NVT, NVT 114/1-7. Br. 459. Datum: 19. 11. 1918.

"Leon Fefer vodeći kao sudac istražitelj istragu protiv atentatora Miška Jovanovića i drugova zloupotrebio je svoju uredovnu vlast na taj način, da se je zaprijetio Mišku Jovanoviću i Veljki Čubriloviću, da će im popaliti kuće, pobiti žene i djecu, ako ne odaju veze i imena članova Narodne Obrane; postupao je na divljački način sa bolesnim istražnikom Kostom Jeftićem sudijom, da je ovome prije nego li je stavljen pod istragu zabranio, da se hrani hranom s polja, osudio ga na hapseničku hranu i na tvrdo ležanje na cementu. Posljedica toga bila je, da je to Kosti Jeftiću uskorilo smrt. Osim toga je ta osoba zloupotrebljujući svoj položaj počinila i mnogo drugih nedjela, što će se sve istom ustanoviti."⁵⁷

Kao dokaze protiv navedenih osoba donijet je spisak jednog broja lica, uglavnom srpske narodnosti, poput Ljube Peleša koji je trebao svjedočiti protiv načelnika Vilovića, dr. Pilara, Jankiewicza i Kadića, odnosno Vase i Branka Čubrilovića, dr. Voje Kecmanovića i Matije Popovića koji su trebali potvrditi optužbe protiv Lea Pfeffera.

Terećeni tuzlanski prvaci, na glas da je pokrenuta kampanja protiv njih, reagirali su pismenim očitovanjima Okružnom odboru u Tuzli u kojim su odbacili iznesene optužbe kao proizvoljne insinuacije, tražeći da nova vlast ispita njihovo djelovanje tokom rata i o ishodu obavijesti tuzlansku javnost, naročito mjesne Srbe. Jankiewicz se 19. novembra obratio Narodnom vijeću u Tuzli sa molbom da odredi jedan pododbor, po mogućnosti isključivo od članova srpske narodnosti, s potpunim povjerenjem širih narodnih slojeva, koji bi poveo istragu "o istinitosti razširenih glasina protiv meni i da stanje stvari razjasni". O svom zahtjevu je obavijestio "i gospodina zapovjednika srpskih četa u Tuzli".⁵⁸ Formiranje pododbora za istragu zatražio je i njegov kolega dr. Bahrija Kadić, koji je u svom pismu Okružnom odboru naveo da je zajedno sa dr. Jankiewiczem posjetio dr. Ljubu Peleša u njegovom stanu i da su

⁵⁷ ATK, NVT, NVT 114/6.

⁵⁸ ATK, NVT, NVT 111/1.

tom prilikom razjasnili cijelu stvar, s molbom da se njihove izjave obznane građanima Srbima, naročito s obzirom na činjenicu da su "sve priče o nama izmišljene i da mi osuđujemo svaki ispad proti Srba". U pismu Odboru Kadić je podrobnije opisao svoju ulogu u demonstracijama nakon Sarajevskog atentata, ističući da je on pokušavao da odvрати demonstrante od nereda i nasilja, ali da mu to nije pošlo za rukom. Naveo je kako je lično gonio jednog demonstranta koji je kamenom razbio prozor na kući Pere Stokanovića, "ali mi je isti umakao u cigansku ulicu a da ga nisam mogao ni uhvatiti ni prepoznati". Dodao je da je po osvjedočenju Hrvat, ali da je toliko i Srbin, "jer sam svoj narod smatrao jedinstvenim i nikada nijesam pravio između jednih i drugih razlika".⁵⁹ Pilar, koji je tokom Prvog svjetskog rata bio zagovornik velikohrvatskog rješenja jugoslavenskog pitanja, osjećao je nelagodu novim poretkom u gradu odmah po odlasku austrougarske vlasti; samo četiri dana po uspostavi Okružnog odbora u Tuzli obratio se Odboru žaleći se kako se po gradu raznosi vijest da on agitira po Tuzli i okolnim selima kod muslimana, katolika i socijalista da naprave neredu u Tuzli. Zamolio je Narodno vijeće, obzirom da se, kako je naveo, radi o potpuno lažnim vijestima, da ga uzme u zaštitu "u slučaju kakovih nepritilika".⁶⁰ U decembru 1918. Okružni odbor je

⁵⁹ ATK, NVT, br. 465/18.

⁶⁰ ATK, NV, br. 30/18. Pilar je napomenuo da je 24. 10. 1918. godine rekao dr. Jozi Sunariću da će se prema Narodnom vijeću ponašati lojalno i da mu neće praviti nikakvu opoziciju. Na dan osnivanja Narodnog vijeća u Tuzli, prilikom manifestacija u gradu, htio je dokazati svoje držanje, "ali sam doživio razočarenje". Hrvatski historičar Tomislav Jonjić navodi, temeljem lične procjene dr. Ive Pilara iznesene u njegovom konceptu pisma njemačkom konzulu iz 1924. godine, da je Pilaru u Tuzli po raspadu Austro-Ugarske i nastanku Kraljevstva SHS "i sam život bio ugrožen", usljed njegove borbe protiv razbijanja Habsburške monarhije i formiranja jugoslavenske države. Pogledati: Tomislav Jonjić, Dr. Ivo Pilar – odvjetnik u Tuzli (1905.-1920), *Pilar*, Časopis za društvene i humanističke studije, br. 1 (3), god. II, Zagreb 2007, 36–37. Prema Srećku Lipovčanu, Pilar je u novoformiranoj jugoslavenskoj državi bio *persona non grata*: u Tuzli se već krajem 1918. godine nova vlast "željela" obračunati s njim kao pristašom Habsburške monarhije, ali se ipak, iako mu je u samom početku novog poretka i

zaprimio, posredstvom Odbora Narodnog vijeća u Sisku, pismeno očitovanje satnika Đure Topolnika, predratnog ravnatelja Hrvatske centralne banke u Tuzli, koji se u ratu našao na nezahvalnom položaju unutar vojnog zapovjedništva nad srpskim taocima. Činjenica da mu ova epizoda nije stavljena u teret govori kako srpska trojka vjerovatno nije imala cjelovit uvid u njegovo djelovanje tokom rata, a Topolnik je – za pretpostaviti je – u Sisku vjerovao da je napadnut zbog ratnih likvidacija Srba. Pravdao se da je bio prinuđen asistirati prilikom vješanja pobunjenih Srba, ali da je ubrzo, svjestan da na sebe navlači odijum srpskog naroda, zamolio za razrješenje i odlazak na ratište. U septembru 1914. otišao je na ratište i ostao punih 50 mjeseci. "Napominjem izričito da pod mojim zapovjedništvom nije ni jednome taocu dogodilo se nikakovo zlo i da sam uvijek pazio, da koj od taoca ne nastrada životom." Za svjedoke je pozvao nekoliko lica uključujući uglednog tuzlanskog srpskog prvaka i posjednika Peru Stokanovića.⁶¹ Nekoliko sedmica kasnije novopokrenuti tuzlanski list Srba demokrata *Oslobođenje*,

život bio u opasnosti, situacija smirila. Autor je pretpostavio da se novi vlastodršci ipak nisu usudili izravno obračunati sa jednim od najuglednijih advokata u gradu, "jer je uživao nepodijeljen ugled u građanstvu, neovisno o njihovu nacionalnom ili socijalnom porijeklu". (Srećko Lipovčan, Dr. Ivo Pilar [1874.-1933]: Život i djelo [Nacrt], *Pilar*, Časopis za društvene i humanističke studije, br. 1 [1], god. I, Zagreb 2006, 16). Pilar se, ipak, nije više osjećao komotno u Tuzli, pa je 1920. godine otišao u Zagreb. Neke druge ocjene, međutim, dovode u pitanje ugled i popularnost dr. Ive Pilara među Tuzlacima. Tuzlanski kotarski predstojnik Koloman Wagner pisao je Zemaljskoj vladi u Sarajevu da Pilaru nije pošlo za rukom ući u Općinsko vijeće Tuzle 1910. godine, jer je davao obećanja i srpskom elementu i egzektivcima (MNO), bez spremnosti da se drži obećanog, pa se protiv njega povelu "strašna kampanja". Premda Pilar na sve načine teži ući u Općinsko vijeće i postati podnačelnik, piše Koloman, sa sigurnošću se može reći da bi on na novim izborima dobio još manje glasova nego na prethodnim. "On je sa svim religijskim skupinama u sukobu, čak šta više i sa katolicima, i upitno je da li je ubrzo pomirenje moguće. Pilar nema smisla za politiku i ulogu vođe, to se već pokazalo kod Pokrajinskih izbora i sada još više kod izbora Općinskog vijeća." (Esaf Lević, Nekoliko arhivskih dokumenata o izborima u Tuzli 1910. godine, *Arhivska praksa*, 13, Tuzla 2010, 394).

⁶¹ ATK, NVT, NVT 162/1-3. Topolnik je svoje očitovanje potpisao 30. 11. 1918. godine.

kojeg je uređivao dr. Vlado Stanišić, opisao je Topolnika kao jednog od "crnih tipova", čovjeka "bestidnog lica i zvjerskog pogleda" koji se ovjekovječio "krvlju i suzama nesretnih žrtava". Terećen je da je kao zapovjednik odreda, koji je pratio, tukao i mučio taoce, bio "neprisposobiv u nitkobluku".⁶² List je, ipak, ustupio svoj prostor Topolnikovom odgovoru, u smislu njegovog podneska upućenog Odjelu za narodnu obranu Vlade Narodnog vijeća SHS u Zagrebu, a nakon što je Topolnik 9. decembra 1918. u Sisku bio lišen slobode, temeljem prijave da je početkom Velikog rata "zlo postupao sa Srbima".⁶³ Topolnikova odbrana izazvala je reakciju Tuzlaka Muhameda Pašića, koji je 9. februara 1919. "ispred mnogih muslimana" izjavio da je Topolnik za vrijeme rata u Tuzli uspostavio svoj "pašaluk" u kojem je progonio kako Srbe tako i muslimane. Prema muslimanima je uglavnom pokazivao prezir, nazivao ih Balijama i tjerao ih da se što energičnije bore protiv Srba.⁶⁴ Đuro Topolnik je 11. decembra 1918. pušten na uslovnu slobodu, nakon što mu je Vojno redarstvo Vlade u Zagrebu saopćilo da protiv njega ima prijava da je zlostavljao Srbe.⁶⁵

Odmah po upućivanju zahtjeva srpske trojke svoj odgovor Okružnom odboru poslao je i državni odvjetnik Leo Pfeffer, koji je odlučno odbio kolajuće tvrdnje da je izdajica i sluga Mađara i Nijemaca i iznio navode u prilog sasvim drukčije slike o sebi – kao jugoslavenskom patrioti koji je cijeli život požrtvovano radio za svoj narod i domovinu. Opisao je svoju profesionalnu karijeru od poslova prislušnika u Bihaću do položaja državnog odvjetnika i sudije istražitelja u Sarajevskom atentatu. Kada je otvorena istraga 1914. godine, pisao je, uvidio je o čemu se radi: vlast je htjela načiniti odgovornim za atentat sav srpski narod u Bosni, pa i šire, usljed čega

⁶² Crni tipovi., *Oslobođenje*, I/1918, br. 2, 2.

⁶³ Topolnikova odbrana., *Oslobođenje*, II/1919, br. 4, 3.

⁶⁴ Priposlano., *Oslobođenje*, II/1919, br. 9, 3.

⁶⁵ Topolnikova odbrana., *Oslobođenje*, II/1919, br. 4, 3.

je on nagovorio atentatore "da oni prime na sebe žrtvu kao mučenici ideje, kao heroji, pa da spasim sve one nevine, koji su čamili po tamnicama". Rekao im je da je došao čas obračuna sa Austro-Ugarskom, neka govore sve što im je na srcu, "pa neka već jednom plane rat". U rekonstrukciji, koja nije bila lišena doze patetike i pretjerivanja, Pfeffer je sebe prikazao kao neumornog borca za prava nevinih đaka i inteligencije, čovjeka koji je patio i trpio više nego atentatori, istražitelja koji je tješio uhapšeničke da će doći vrijeme kada će se slaviti skupo plaćena sloboda. Pfeffer je priznao da je tokom istrage postavljao i "neumjesna i meni vrlo neugodna" pitanja, ali da je na njih bio prinuđen kao istražitelj koji je bio pod višom kontrolom. Sa druge strane, izjavio je da je više puta tokom rasprava postupao u korist optuženih, neovisno o posljedicama koje je to ostavljalo po njegov ugled i položaj kod pretpostavljenih. Objasnio je da je od gimnazijskih dana bio "Hrvat Jugoslaven", da mu je u kući visila jedino Strossmayerova slika, da je svojoj djeci dao slavenska imena i da nikada nije dao ni filira za neko njemačko ili mađarsko društvo. Kao dokaz da mu je savjest čista naveo je da po oslobođenju nije pobjegao, da je ostao u Tuzli i prvi "svoju djecu i sebe okitio jugoslavenskom kokardom".⁶⁶

⁶⁶ ATK, NVT, br. 464/18. Profesor Rade Peleš, direktor Građanske škole u Tuzli, čitao je ovo Pfefferovo pismo upućeno Narodnom vijeću te je po čitanju ostavio 28. 12. 1939. na njegovoj margini svojeručnu zabilješku o ličnim dojmovima koje je stekao o Pfefferu tokom kontakata koje su imali. Pfeffera je poznavao još iz školskih klupa u Karlovcu, a kasnije su zajedno služili u Bosanskom Petrovcu (1904–1906), gdje su se svakodnevno sastajali. Peleš piše da nikada nije osjetio niti čuo da je Pfeffer bio neprijatelj Srba. "Znam iz Petrovca, da se nije mogao sa nekim činovnicima – Švabama." Osjećao se kao Hrvat, "ali napredan – a ne frankovac". Šta i kako je radio u Sarajevu, kao istražitelj, Pelešu nije poznato, ali mu je ostao u sjećanju sastanak sa Pfefferom u Tuzli 1918. godine kojom prilikom mu je Pfeffer rekao: "I Tebe sam tražio da te zatvorim, ali si bio na fronti". Kada je Peleš upitao zašto njega, Pfeffer mu je odgovorio: "Da te spasem jer u zatvoru je sigurna glava, a na fronti nije. Hvala Bogu pošlo mi je za rukom pa sam tako spasio dosta mladih Srba." Gledište podudarno onom u Pfefferovom pismu i Pelešovoj zabilješci iznio je u svojim napomenama uz Pfefferovu knjigu o Sarajevskom atentatu urednik *Nove Evrope* u Zagrebu Milan Ćurčin. On je, međutim, iznio tvrdnju – u suprotnosti sa izvorima – da je po prevratu 1918.

Uvid u zbivanja u Tuzli neposredno poslije Sarajevskog atentata ukazuje na izvjesne proizvoljnosti u navodima i tvrdnjama Stanišića, Trifunovića i Čubrilovića o demonstracijama i nasilju nad tuzlanskim Srbima potkraj juna 1914. godine. Šta se dešavalo u Tuzli 30. juna 1914. godine? Prema telefonskom izvještaju za službeni *Sarajevski list*, nakon zadušnice za ubijene nadvojvodu Franza Ferdinanda i njegovu suprugu krenuo je "žalobni ophod" oko grada u kojem je učestvovalo preko 5.000 muslimana, katolika, Jevreja "i veliki broj težaka". Učesnici povorke su došli do općine i mirno se razišli u 11.30. Općinski načelnik Vilović, koji je nakon atentata uputio Tuzlacima proglas u kojem ih je pozvao da u znak žalosti izvjesne na kućama crne zastave, otišao je okružnom predstojniku i vojnom zapovjedniku Tuzle izraziti "opću bol i tugu" i izjaviti kako narod s ogorčenjem osuđuje "bogumrski čin" i kako vjerno stoji uz vladara i dinastiju.⁶⁷ Razložno je pretpostaviti kako vladino službeno glasilo ciljano nije željelo izvijestiti o tamnoj strani "žalobnog ophoda", kada se dio demonstiranata upustio u rušilačke nasrtaje na privatnu imovinu pojedinih tuzlanskih Srba. Tuzlanski

Narodno vijeće u Tuzli htjelo suditi Pfefferu, ali su ga izvukli iz nevolje jedan školski drug, advokat dr. Ljubo Peleš, te brat dvojice atentatora Branko Čubrilović. (L. Pfeffer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, Zagreb 1938, 149). Pfeffer je nakon Prvog svjetskog rata brižljivo gradio sliku o sebi kao humanisti i Jugoslavenu, napadajući propalu Dvojnu monarhiju i braneći Srbiju koju je predstavljao kao žrtvu nezajazljivog austrougarskog ekspanzionizma. (Đorđe Mikić, *Sarajevski atentat kao južnoslovenska buržoaska revolucija*, Banja Luka 2014, 201). Ipak, jugoslavenska historiografija i publicistika socijalističkog razdoblja u njemu su, ponajprije, gledale proračunatog austrougarskog činovnika koji 1914. godine nije imao nikakvih dilema na čijoj je strani. (Pogledati, primjerice, njegov odgovor Nedeljku Čabrinoviću nakon čitanja optužnice unutar: Cvetko Đ. Popović, *Sarajevski Vidovdan 1914. Doživljaji i sećanja*, Beograd 1969, 70). U voluminoznoj monografiji o Sarajevskom atentatu Vladimira Dedijera Pfefferovo pisanje o atentatu je ocijenjeno nepouzdanim usljed njegove potrebe da se "udvori vlastodršcima", uključujući ustaške vlasti Nezavisne Države Hrvatske, za čije ciljeve je na 27. godišnjicu atentata napisao članak u *Hrvatskom narodu* koji je, u skladu sa novonastalim međunarodnim i geopolitičkim odnosima, isticao umiješanost Srbije u organizaciju sarajevske zavjere 1914. godine. (Vladimir Dedijer, *Sarajevo 1914*, Beograd 1966, 510, 692).

⁶⁷ Crni dani., *Sarajevski list*, XXXVII/1914, br. 132, 1.

novinar i publicista Ante Cigeljević donio je predaju prema kojoj se glavnina protestne kolone kretala mirno kroz grad, ali se jedna skupina otrgla kontroli, počela izazivati nered i vršiti napade na objekte "protivnika austrougarske uprave". Kolona je sa demonstrantima krenula iz Kreke, zapadnog radničkog predgrađa Tuzle. "Bila je to tužna povorka, slična pogrebnoj." No, na začelju mirne kolone, kojoj se priključilo mnogo građana, bila je skupina onih koji su, bučno negodujući protiv atentata u Sarajevu, pozivali građane da se fizički obračunaju sa protivnicima Austro-Ugarske. Posljedica je bila ta da su u istočnom dijelu grada od strane ove grupe polupani prozori na kućama protivnika Monarhije. Organizator i vođa ovih mirnih protesta "u znak potpore Vladi u Beču" bio je tuzlanski advokat dr. Ivo Pilar.⁶⁸ Službeni izvori govore da je policija prvobitno spriječila grupu mladića katolika i muslimana da demonstriraju u dijelu grada naseljenom Srbima, ali je omladini, uprkos stalnim policijskim i žandarmerijskim patrolama, pošlo za rukom da u oko 19.00 sati skupi oko 800 lica koja su porazbijala 23 prozora i prodrli u kancelariju Nikole Stojanovića i bivšeg poslanika Pere Stokanovića. Među izgrednicima su uglavnom bili Cigani i sirotinja.⁶⁹

Zemaljski poglavar Oscar Potiorek objavio je prijeki sud za čitavo područje Bosne i Hercegovine 1. jula 1914. godine,⁷⁰ a ne 3. jula 1914., kako su tvrdili podnositelji tužbe Okružnom odboru. Čim je uhapšeno nekoliko mladića i proglašen prijeki sud, u Tuzli je nastupio mir.⁷¹

⁶⁸ Dr. Ivo Pilar u Tuzli, *Pilar*, Časopis za društvene i humanističke studije, br. 1 (3), god. II, Zagreb 2007, 167.

⁶⁹ Đorđe Mikić, *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini 1914 – 1918.*, Banjaluka 2011, 35.

⁷⁰ Gazi Husrev-begova biblioteka (dalje: GHB), Arhiv Islamske zajednice (dalje: AIZ), Fond: Muftijstvo tuzlansko (dalje: MT). Objava. Broj: 5137/prez.

⁷¹ Đ. Mikić, *Austrougarska ratna politika*, 35.

Po zaprimanju dopisa srpske trojke Okružni odbor Narodnog vijeća u Tuzli je odmah razmotrio njihove zahtjeve i zaključio da se cijeli predmet uputi Narodnoj vladi u Sarajevu.⁷² Istovremeno je o pitanju razrješenja i hapšenja lica izrazio sljedeće vlastito stanovište: "Pravednost zahtjeva da se pozovu na odgovornost i na suđenje sve osobe, koje su u izvjesnom kritičnom vremenu kompromitovane svojim zlobnim postupkom prema jednom dijelu našeg naroda ili prema pojedincima, bilo iz lične ili iz nacionalne mržnje. Ovim osobama sudiće naročito povjerenstvo Narodnog Vijeća u Sarajevu."⁷³ Iz dostupne dokumentacije se ne vidi da je Okružni odbor vodio bilo kakvu raspravu o pozadini upućenog zahtjeva u smislu pravne i političke relevantnosti iznesenih optužbi – nije jasno ko je činio "Skupštinu Srba građana grada Tuzle" i kakav je bio odnos srpskih predstavnika u Narodnom vijeću prema dotičnoj skupštini, ako je ista uopće postojala.⁷⁴ Osjetljiv prema svemu što bi moglo potkopati njegov kredibilitet, Okružni odbor se ponio sa izraženim respektom prema srpskoj trojki, pozivajući je da se direktno obrati spomenutom povjerenstvu – ako i nakon dostavljenog odgovora da se predmet upućuje Narodnoj vladi ostaje pri svom stavu da se dotične osobe odstrane sa svojih mjesta i

⁷² U dopisu srpske trojke, pored zahtjeva koji se odnosio na status terećenih lica, bili su i zahtjevi u funkciji jačanja uloge srpske vojske u gradu, rušenja postojeće općinske vlasti, uklanjanja simbola bivše austrougarske uprave i drugih ciljeva koji su služili promjeni političko-društvene atmosfere u Tuzli.

⁷³ ATK, NVT, NVT 114/8. Koncept odgovora Okružnog odbora Narodnog vijeća u Tuzli dr. Vladi Stanišiću, Gavri Trifunoviću i Branku Čubriloviću. Datum: 1. 12. 1918.

⁷⁴ Podatak kojeg navodi Veličko Bojović u svom radu o Tuzli i okolini govori u prilog teze da je srpska trojka predstavljala zametak desne struje srpske politike u Tuzli uoči i nakon ujedinjenja 1918. godine. Dr. Vlado Stanišić je bio glavni urednik lista Srba demokrata pod nazivom *Oslobođenje*. Vlasnik je bio štampar Risto Sekulić, a prvi broj je izašao 8. 12. 1918. godine (po julijanskom kalendaru). U listu su, pored ostalih priloga, objavljivana i imena pojedinih lica iz Tuzle, "koja su se za vrijeme rata svojim radom zamjerili ovdašnjim Srbima". Od maja 1919. list je preuzeo Mjesni odbor Radikalne stranke u Tuzli. (ATK, Veličko Bojović, *Tuzla i njena okolina. Istorijski pregled*, Rukopis br. 35, str. 25).

pohapse.⁷⁵ No, nekoliko dana prije odgovora trojki Okružni odbor se i sam obratio Narodnoj vladi tražeći da se uprava gradskog kotarskog ureda oduzme iz ruku dr. Mihalicsa a državno odvjetništvo iz ruku Pfeffera. U obrazloženju je istaknuto da je narod tuzlanskog kraja izgubio u Mihalicsa svako povjerenje, usljed čega je Odboru onemogućen svaki sporazuman rad sa gradskim kotarskim uredom, "premda se mora istini za volju priznati, da se Dr. Mihalić novim prilikama sasvim prilagodio". Kada je riječ o zahtjevu da se odstrani i premjesti iz Tuzle Leo Pfeffer, navedeno je da su razlozi za to općepoznati te da ih nije potrebno posebno isticati. "Dovoljno je naglasiti, da je on u svoje vrijeme fungirao kao sudija istražitelj u raznim „veleizdajničkim procesima“, gdje si je navukao opću narodnu mržnju."⁷⁶

Narodnoj vladi u Sarajevu nije bilo oportuno otvarati Pandorinu kutiju suočavanja sa "kompromitovanim" tokom rata, niti je ona, objektivno, imala kapacitet rješavanja pitanja poput zahtjeva uperenog protiv tuzlanske elite. Glasilo Narodne vlade je pisalo o potrebi tolerancije i praštanja "međusobno nanešenih grijehova i uvreda" kao pretpostavci iskrene harmonije među jednokrvnom braćom.⁷⁷ Sa druge strane, tuzlansko *Oslobođenje* je pisalo da Vlada bezobzirno gazi datu riječ, pa i one javnosti poznate krivce i slučajeve "namjerno zabašuruje i sakriva". Jedan po jedan krivac,

⁷⁵ ATK, NVT, NVT 114/9. U arhivi Narodnog vijeća SHS u Tuzli ostao je i koncept prvobitnog pisma Stanišiću, Gavriloviću i Čubriloviću, koji je sastavljen neposredno nakon sjednice Okružnog odbora od 20. 11. 1918. godine, ali koji, vjerovatno usljed izraženo negativnih tonova protiv terećenih, ipak nije upućen spomenutoj trojici. U tom odgovoru je navedeno da se slučaj prenosi u nadležnost Narodne vlade, uz primjedbu da je uzrujanost građana Srba protiv označenih osoba u postojećem vremenu velika i da je sudska istraga protiv navedenih "od hitne potrebe". Kada je riječ o interniranju dotičnih osoba, zaključeno je da se predsjednik Okružnog odbora stavi u sporazum sa povjerenikom Narodne vlade za pravosuđe, "a do toga sporazuma da ovaj odbor smjesti naredi policijski nadzor". (ATK, NVT, NVT 114/10).

⁷⁶ ATK, NVT, NVT 133/1-3. Datum: 26. 11. 1918.

⁷⁷ Potreba uzajamne tolerancije., *Narodno jedinstvo*, I/1918, br. 43, 1.

umjesto da bude pridržan, suspendiran ili zatvoren, miče iz zemlje pomoću pasoša kojeg mu sama Vlada šalje, odlazi u penziju ili se izvlači iz dosadašnjeg mjesta u drugo na državni račun. "Naše podijeljeno i rascijepjeno društvo", naglašavalo je u zaključku, "neće bez toga nikada moći doći do sjedinjenja i zajedničkog rada. Dok se god u tim podvojenim sredinama budu viđali i u njima radili ljudi, koji su okrivljeni i osumnjičeni da su brata svoga mučili i ubijali, dotle nema ni govora o našoj snazi i o našem jedinstvu."⁷⁸

U arhivi Narodnog vijeća u Tuzli nismo našli traga bilo kakvom pretresu i odgovoru na zahtjev srpske trojke od strane Narodne vlade, niti među dokumentima Glavnog odbora i Vlade u Sarajevu.⁷⁹ Izvjesno je da su terećeni većinom nastavili obavljati svoje poslove, uključujući načelnika Vilovića, koji je još preko tri godine bio prvi čovjek gradske uprave. Izuzetak je bio državni odvjetnik Leo Pfeffer koji je temeljem prijedloga Narodne vlade od 14. decembra 1918. godine poslan u mirovinu.⁸⁰

Svečanosti, blagodarenja i počasni građani

Kraj Prvog svjetskog rata stanovnici Tuzle i njene okoline dočekali su opterećeni posljedicama dugotrajnog ratnog iscrpljivanja koje je širilo opseg siromašnih i potrebitih, potencirajući važnost raznolikih vidova komunalne solidarnosti u kojim su prednjačili javne institucije, privredni subjekti i pojedine imućnije ličnosti. Zamašan odziv građana Tuzle na poziv Narodnog vijeća za

⁷⁸ *Oslobođenje*, I/1918, br. 2, 1. Članak datiran 24. 12. 1918.

⁷⁹ Kada je riječ o ostavštini Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS i Narodne vlade u Sarajevu, svaku tvrdnju koja se odnosi na njen sadržaj u današnjem vremenu, prema izjavama zaposlenika, relativizira stanje dotičnog fonda nakon februarskog požara u Arhivu Bosne i Hercegovine 2014. godine.

⁸⁰ *Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu. Narodna vlada i Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu. Inventari i građa*, izd. Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2008, 211.

sakupljanje novčanih sredstava od 17. novembra 1918. svjedoči o izraženoj društvenoj svijesti Tuzlaka za različite potrebe lokalne zajednice; više desetaka poduzetnika, trgovaca, posjednika i drugih imućnijih pojedinaca i subjekata, prema svojim mogućnostima, doniraše preko 60.000 kruna, od rentijera Lea Schustera koji dade 5.000 kruna, preko od srpske trojke terećenih Jankiewicza te trgovaca Banovića, Pranjčića i Gambergera koji dadoše po 500 kruna, do Lea Pfeffera, trgovca Age Mulahmetovića i penzionera Ferdinanga Messinga koji doniraše po 100 kruna priloga.⁸¹ Sedam dana ranije, da bi se stanovništvu Tuzle omogućilo što jeftinije dobavljanje ćumura, Gradsko poglavarstvo u Tuzli u sporazumu sa Okružnim odborom Narodnog vijeća odredilo je da će od 14. novembra prodavati i razvoziti ćumur Milan Đorđević i Alija Selimović, u kancelariji koja se nalazila u istoj zgradi na željezničkoj stanici gdje se i ranije ćumur prodavao. Gradska sirotinja je mogla nabaviti ćumur po cijeni od 4 krune i 70 helera po metru, dok je gradska općina na sebe preuzela plaćanje pripadajuće kirije za ćumur poduzetnicima iz fonda koji je naročito bio ustrojen u tu svrhu.⁸²

Pa ipak, bez obzira na besparicu, neimaštinu i druge socijalne nedaće građani Tuzle su koristili novonastalo stanje slobode za različite vidove javnog manifestiranja kojim je izražavano zadovoljstvo odlaskom Austro-Ugarske i dolaskom nove, "narodne" vlasti. Krajem oktobra na Appelovom trgu u Tuzli zaredala su okupljanja "manifestanata" koji su poklicima u čast slobode, američkog predsjednika Wilsona, srpskog kralja Petra i drugih simbola novog doba prekidali prigodna obraćanja prvaka Narodnog vijeća i drugih uglednih pobornika novog poretka.⁸³ Čini se kako su ova manifestiranja na tuzlanskom trgu počela prijetiti javnom redu i

⁸¹ D. Trifković, *Tuzlanski vremeplov IV*, 59–60. Donositelj ovih podataka, Rade Peleš, nažalost, nije naveo u koje svrhe je prikupljen navedeni novac.

⁸² GHB, AIZ, MT. Oglas Gradskog poglavarstva u Tuzli broj 4367.

⁸³ D. Trifković, *Tuzlanski vremeplov IV*, 57–58.

miru u gradu. Okružni odbor Narodnog vijeća je 4. novembra izdao proglas u kojem je pozvao sve građane "da idu za svojim poslom", ističući kako je manifestiranja dosta te kako moraju prestati svako nepotrebno uzrujavanje i suvišni povici. Među manifestantima je, očito, bilo i onih koji su šenlučili iz oružja, jer je Odbor naveo da je nošenje oružja zabranjeno te da će se oštro kazniti svaki napad sa oružjem u ruci.⁸⁴ Međutim, razloga za slavljeničku atmosferu nije manjkalo, tim prije što se očekivao dolazak srpske vojske u grad, a nakon proslave njenog ulaska ubrzo su uslijedile nove manifestacije povodom proglašenja zajedničkog Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca.

U cilju popularizacije i svečane proslave ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu državu Predsjedništvo Narodnog vijeća SHS u Zagrebu proglasilo je dan 1. decembar narodnim praznikom, a iznimno 1918. godine ovaj se praznik imao obilježiti i svetkovati 14. i 15. decembra. Svetkovanje je predviđalo predavanja u školama o značaju stvaranja jedinstvene države SHS, svečanu ophodnju vojske sa muzikom, posebne pozorišne predstave, blagodarenja i dove u crkvama i džamijama i druge vidove prigodnog manifestiranja i proslave.⁸⁵ Narodna vlada u Sarajevu je 7. decembra pisala Gradskom kotarskom uredu u Tuzli:

"Narodne zastave, srpska, hrvatska i slovenačka neka se viju sa svih javnih a po mogućnosti i s privatnih zgrada. Zvona neka zvone, prangije pucaju, gdje imade. Nastojte da se prikupi nešto novaca i hrane od imućnijih, i od toga na dan svečanosti nadare i nahrane siromasi, a i vojnicima da se priredi neka mala zabava."⁸⁶

⁸⁴ ATK, NVT, NVT 52.

⁸⁵ ATK, NVT, NVT 154/2.

⁸⁶ ATK, NVT, NVT 154/1.

Nije najjasnije zašto je Narodna vlada ovim dopisom pozvala gradske vlasti Tuzle da obilježe nastanak jugoslavenske države ako se ima u vidu da je u Tuzli 4. decembra 1918. već održana najšira proslava ujedinjenja u kojoj su učestvovali predstavnici svih političkih, vojnih i vjerskih struktura Tuzle. Gradske vlasti i društveno-politički faktori Tuzle uložili su veliki trud da grad dostojno obilježi historijski događaj državnog i narodnog ujedinjenja. Po okončanoj svečanosti gradski kotarski predstojnik Mihalics obavijestio je telegramom Narodnu vladu u Sarajevu o sadržaju proslave i dojmovima koje je stekao posmatrajući raspoloženje u gradu povodom velikog praznika:

"Grad Tuzla doživio je danas u novoj eri oslobođenja najsvečaniji dan. Na Wilsonovom trgu uz sudjelovanje svih javnih i konfesijonalnih oblasti svih postojećih društava i korporacija te ogromne množine svijeta svijuh vjera i svih staleža svečano proglašeno ujedinjenje svih zemalja Srba Hrvata i Slovenaca u zajedničku kraljevinu Jugoslaviju pod žezlom Njegova Veličanstva kralja Petra I Karađorđevića odnosno Njegovog kraljevskog Visočanstva regenta Aleksandra. stop

Već ranim jutrom čitav grad poprimio je najsvečaniji izgled a u devet i po sati prije podne sastao se je čitav spomenuti svijet na Wilsonovom trgu gdje je izaslanik Narodnog Vijeća pop Matija Popović u prisustvu svih članova narodnoga vijeća javno proklamirao na temelju tamošnjih brzojavnih naredaba broj 14036 i 14654 prez. ujedinjenje svih zemalja SHS u jedinstvenu kraljevinu Jugoslaviju. stop Nakon održanog govora svi prisutni klicali su uz burno odobravanje Njegovu Veličanstvu kralju Petru I. Karađorđeviću, onda Njegovu kraljevskom Visočanstvu regentu Aleksandru i ujedinjenoj kraljevini Jugoslaviji na šta je rudarska glazba intonirala srpsku narodnu himnu. stop. Poslije Popovića govorio je ovdašnji župnik Anđelović i njegov govor praćen je burnim klicanjem. stop Nakon proglašenja ujedinjenja pošao je cijeli prisutni odred srpske vojske sa oficirima uz glazbu i nošenje zastava u srpsku pravoslavnu crkvu, kamo su otišli i svi prisutni

manifestanti. stop Mitropolit Radonić služio službu Božju i na svršetku držao vrlo jezgrovit govor ističući nada sve veliku važnost današnje svečanosti. stop U rimo katoličkoj crkvi zatim održano je svečano blagodarjenje isto tako u jevrejskom hramu te konačno u podne u čaršijskoj džamiji. stop Župnik Anđelović i muftija Maglajlić održali su također jezgrovite govore ističući važnost momenta i vjernost kralju i dinastiji Karađorđevića stop

U jedan sat poslje podne bilo svečano primanje kod komandira odreda srpske vojske stop U poklonstvu sudjelovalo je narodno vijeće, predstavnici svih vjerskih korporacija zatim predstavnici svih državnih vlasti, te članovi gradskog zastupstva stop

U tri sata poslje podne održana je u gradskoj vijećnici u kojoj je već smještena slika Njegova Veličanstva kralja Petra I. Karađorđevića svečana sjednica gradskoga zastupstva u kojoj je nakon jezgrovitog govora gradskog načelnika jednodušno zaključeno uz jednodušnu izjavu vjernosti lojalnosti i odanosti prema Njegovu Veličanstvu kralju Petru I. Karađorđeviću i Njegovu kraljevskom Visočanstvu regentu Aleksandru, da se za uspomenu na ovaj veliki i historijski čin promijene nazivi nekih ulica koje su nosile imena stranih osoba, a da se nazovu i to: Glavna ulica i trg ulicom i trgom kralja Petra, drugo ulica do ove Aleksandrovom ulicom i treće Fröhlichova ulica, Pašića ulicom a šetalište Alborijevo na koje je najprije nastupio odred srpske vojske i navjestio slobodu da se nazove po imenu zapovjednika odreda Perišića šetalištem stop. Isto tako zaključeno da se povodom današnje svečanosti na ime Njegova Veličanstva kralja Petra I. votira od gradske općine pet hiljada kruna u svrhu nabave živežnih namirnica i podjeljenja među gradsku sirotinju stop

U cijelom gradu oduševljenje izvanredno veliko a raspoloženje neopisivo a javni red i mir u potpunoj harmoniji stop."⁸⁷

⁸⁷ ATK, NVT, NVT 150/1–2. Također vidjeti: ATK, NVT, NVT 145/2. U Tuzli je povodom 16. decembra i 30. rođendana regenta Aleksandra Karađorđevića ponovo održana široka narodna svečanost koja je po sadržaju i akterima bila veoma slična proslavi ujedinjenja održanoj 4. decembra 1918. godine. O njoj pogledati: Povodom rođendana regenta i Krsne slave., *Narodno jedinstvo*, I/1918, br. 50, 1.

U dokumentaciji Narodnog vijeća u Tuzli sačuvan je zapisnik sa svečane sjednice tuzlanskog gradskog zastupstva 4. decembra 1918. godine sa integralnim tekstom "jezgrovitog govora" gradskog načelnika Vilovića – čovjeka o čijoj političkoj i životnoj sudbini je, prema zaključku Okružnog odbora, trebalo odlučiti posebno povjerenstvo Narodne vlade u Sarajevu. Gradski načelnik hafiz Osman ef. Vilović, koji je prethodnih godina pružao nedvosmislenu podršku ratnim težnjama Austro-Ugarske monarhije, demonstrirao je odlučan zaokret u pravcu novog patriotizma i oduševljenja ishodom Velikog rata. Održao je govor u kojem je rekao da je sazvaio sjednicu Gradskog vijeća da se u analima grada Tuzle i gradske općine zlatnim slovima zabilježi "početak nove ere u našem zajedničkom narodnom životu, ostvarenje zajedničke nam nacionalne države i početak pravde, jednakosti, sloge i bratstva". Naglasio je kako se "velika jugoslavenska kraljevina" uzdigla na ruševinama "tiranskog birokratizma i dušmanskih vladavina" koje su sistemski, stoljećima, dijelile i iscrpljivale "naš ispaćeni narod", težeći da stvore "od nas bezpravno roblje", čemu su konačno stali u kraj narodno predstavništvo Srba, Hrvata i Slovenaca i srpska kraljevska vlada u junačkoj kraljevskoj prijestolnici Beogradu. Posebno odabranim riječima opisao je kralja Petra I Karađorđevića – kao čestitog vođu i poštenog vladara koji je "zadahnut nepatvorenim demokratskim idejama" i kojem, zajedno sa njegovim sinom regentom Aleksandrom i cijelom srpskom vojskom, i sadašnja i buduća pokoljenja duguju vječitu zahvalnost "što su od nas bivših bespravnih tuđinskih robova učinili slobodne državljane velike i mile nam ujedinjene kraljevine Jugoslavije". Završio je govor prijedlogom Vijeću da glavna tuzlanska ulica sa njenim produžetkom i trg budu preimenovani u Kralja Petra i Aleksandra Karađorđevića, a da srpski ministar predsjednik Nikola Pašić i vojvoda Živojin Mišić, "u znak priznanja za neumorni rad oko ostvarenja naših nacionalnih ideala", dobiju status počasnih građana grada Tuzle te da se po njima prozovu dvije od najvažnijih

tuzlanskih ulica. Također je predložio da se postojeće Alborijevo šetalište po imenu komandanta prvog odreda srpske vojske koji je ušao u Tuzlu nazove Perišića šetalište. Gradsko vijeće je jednoglasno, uz burno odobravanje i klicanje, usvojilo sve prijedloge gradskog načelnika.⁸⁸

Očito svjestan raspoloženja dijela nove vlasti prema njemu, Vilović je osam dana nakon svečane sjednice gradskog zastupstva položio mandat gradskog načelnika u ruke Okružnog odbora Narodnog vijeća, s molbom da najavljeno pregledanje poslovanja u općinskom uredu bude ujedno i primanje ureda od njega kao načelnika. Vilović je, međutim, tvrdio da je njegova odluka logično proistekla iz ranije odluke tuzlanskog gradskog vijeća da podnese ostavku, kada je formirano Narodno vijeće u Tuzli, ali i činjenice da je njegov mandat gradskog načelnika istekao još 1916. godine te da nije produžen općim narodnim izborima nego tek naredbom bivše Zemaljske vlade u Sarajevu.⁸⁹ Gradskom poglavarstvu u Tuzli je stigao odgovor – upućen 4. januara 1919. godine – da je Okružni odbor primio na znanje ostavku gradskog vijeća i načelnika, ali samo pod uslovom da gradska općina nastavi raditi sa dosadašnjim vijećem i poglavarstvom i da oba ova organa snose odgovornost za cjelokupno općinsko poslovanje po propisima općinskog statuta, "sve dok kompetentni faktori neriješe pitanje o upravi gradske općine definitivno".⁹⁰ Vilović se u međuvremenu uključio u tokove političkog organiziranja Bošnjaka i postao jednim od važnijih prvaka

⁸⁸ ATK, NVT, NVT 153. O političkom kontekstu i historijskom smislu ovih odluka pogledati: Adnan Jahić, *Vrijeme izazova. Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća*, Zagreb – Sarajevo 2014, 127–139. O Viloviću vidjeti u istoj knjizi 299–301. Također pogledati: Poćorekovi se ispomažu., *Domovina*, II/1921, br. 76, 3. Kraća Vilovićeve biografija unutar: E. Lević, Nekoliko arhivskih dokumenata, 392. Perišić je toplo zahvalio na odluci gradskih zastupnika "želeći im slogu, ljubav i napredak u našoj slobodnoj i mladoj Jugoslaviji". (ATK, NVT, NVT 163/2).

⁸⁹ ATK, NVT, NVT 164/1.

⁹⁰ ATK, NVT, NVT 164/2.

novoformirane JMO, sve do raskola u Jugoslavenskom muslimanskom klubu u Narodnoj skupštini u Beogradu na ljevičarsku i desničarsku frakciju 1921. godine. Desničarska frakcija – pobornici nastavka saradnje sa radikalsko-demokratskom vladom – bila je zametak nove političke stranke: proradikalske Jugoslavenske muslimanske narodne organizacije (JMNO), za čijeg je potpredsjednika imenovan upravo hafiz Osman ef. Vilović.⁹¹ Nakon gradonačelničke funkcije u Tuzli Vilović je obavljao funkciju ministra u Ministarskom savjetu u Beogradu sa Nikolom Pašićem na čelu.

Umjesto zaključka

Tuzla je bez većih potresa preživjela "prevrat" i dočekala stvaranje jugoslavenske države 1918. godine. Nije došlo do ozbiljnijih nereda i sukoba na nacionalnoj i socijalnoj osnovi. Dijelom je to posljedica konfesionalne strukture stanovništva Tuzle i njene okoline kao i činjenice da su ranijih godina različite vjere i etnije živjele u Tuzli u miru i harmoniji. Da Tuzla u političko-nacionalnom smislu nije bila srpsko uporište – bez obzira na projugoslavensku i protuhabsburšku djelatnost dijela tuzlanske školske omladine u godinama uoči Sarajevskog atentata – potvrđuje neuspjeh "srpske skupštine" da ukloni sa javne scene utjecajne ličnosti komunalne politike Tuzle, ali i činjenica da se Okružni odbor Narodnog vijeća u Tuzli nije odazvao pozivu Narodnog vijeća u Banjoj Luci da u srijedu 27. novembra 1918. proglasi ujedinjenje Bosne i Hercegovine sa Kraljevinom Srbijom.⁹² Očuvana je svojevrsna ravnoteža političke moći među tri etničke grupe, čemu su

⁹¹ Atif Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Srba, Hrvata i Slovenaca*, II izdanje, Sarajevo 1977, 120.

⁹² ATK, NVT, NVT 130. Opširnije o pokušajima sjedinjenja Bosne i Hercegovine sa Srbijom pogledati unutar: Hamdija Kapidžić, *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom. Članci i rasprave*, Sarajevo 1968.

važan doprinos dale političke ličnosti okupljene u Narodnom vijeću, ali i komandant srpske vojske u Tuzli poručnik Milorad Perišić koji se, sudeći prema dostupnim izvorima, ponašao sa izraženim uvažavanjem prema vjerskim i političkim autoritetima grada.⁹³ Dakako, navedeni sklad i ravnoteža bili su uslovljeni i odsustvom bilo kakve organizirane opozicije novonastalom stanju, kao i brzom i potpunom prilagodbom glavnine pripadnika vladajuće tuzlanske garniture novim političko-nacionalnim odnosima i realnosti stvaranja zajedničke južnoslavenske države sa dinastijom Karađorđevića na čelu.

HOW TUZLA WELCOMED THE CREATION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES

Summary

Tuzla survived without major shakes "the prevrat" (coup) and welcomed the creation of the Yugoslav state in 1918. There was no serious disorder and conflict at the national and social grounds. This was partly a result of the confessional structure of the population of Tuzla and its surroundings as well as the fact that during the previous years different religions and ethnic groups lived in Tuzla in peace and harmony. The fact that Tuzla in political and national sense was not a Serb stronghold - regardless of the pro-Serb and

⁹³ Perišić se, prema dostupnim obavijestima, nije miješao u rad Okružnog odbora, niti je ohrabrivao radikalizam koji je dolazio od srpske trojke. Pozivao je na saradnju i razumijevanje među vjerama i građanima. Tuzlanskom muftiji Maglajliću i "našim dragim Muslimanima" 3. 12. 1918. godine čestitao je Mevludi-Šerif, sa željom "da ga dugo godina veselo provodite u našoj mladoj Jugoslaviji". (GHB, AIZ, MT, 538/18).

anti-Habsburg activities of a part of Tuzla school youth in the years ahead of the Sarajevo assassination – is confirmed by the failure of the "Serbian Assembly" to remove from the public arena several influential persons of the communal politics of Tuzla, but also by the fact that the District Committee of the National Council of Tuzla did not accept the invitation of the National Council of Banja Luka to declare on Wednesday 27 November 1918 the unification of Bosnia and Herzegovina to the Kingdom of Serbia. A kind of balance of political power was preserved among the three ethnic groups, to which an important contribution was given by the political figures gathered in the National Council, but also by the commander of the Serbian army in the Tuzla Lieutenant Milorad Perišić who, judging from the available sources, behaved with expressed appreciation to the religious and political authorities of the city. Of course, such a harmony and balance were conditioned by the absence of any organized opposition to the newly established state of affairs, as well as quick and complete adaptation of the majority of members of the ruling circles of Tuzla to the new political-national relations and realities of creating a common South Slavic state with the Karađorđević dynasty at its forehead.

UDK 94

ISSN 2303-7539

**DRUŠTVO HISTORIČARA TUZLANSKOG KANTONA
ODSJEK ZA HISTORIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U TUZLI**

HISTORIJSKA MISAO HISTORICAL THOUGHT

2

HISTORIJSKA MISAO, GOD. II, BR. 2, 1-305, TUZLA, 2016.